

ԴՐՈՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

1902

„Droschak”

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse:

RÉDACTION DU JOURNAL

„Droschak”

GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ” ՕՐԳԱՆ

1901-1902

Չարագուշակ էր XX դարի առաջին թվականը:

Քաղաքակիրթ կուլտուրային պետությունները կարծեք վերջում էին իրար հետ ուշակցիայի, գձուձ, շահամուլ էգոյիզմի և սանձարձակ բռնությունների ասպարեզում: Թուրք էր, թե՛ պատմությունն անիւր կատարել է ամբողջ դարերի մի հսկայական յետաշրջում: Ահա ամենաքաղաքակիրթ պետություններից միւրը, Գերմանիան, ամենագարշելի դահձի պաշտօնում՝ հանդէպ մի ազգի, որը չի ուզում ուրանալ իր ազգայնական ստացածքները. լեհ մանուկներին արգելում է աղօթել իրենց մայրենի լեզուով և ըմբոստները մտրակահարում են ներքնական խտտասրբությունները:

Ահա քաղաքակիրթության և լիբերալիզմի գագաթին կանգնած Մեծ Բրիտանիան ամենաքստմեղի բարբարոսությունն անհայտացում է տալիս Հարաւ-Աֆրիկայում իր «կենտրոնացման բանակներով» այնտեղ, մարդկային տանջանքների այն դժոխային կայանների մէջ հեծում է ծերերի, կանանց ու երեխաների մի ամբողջ ժողովուրդ՝ ենթակայ անօրինակ մահացումներով:

Ահա «կենտրոնացման բանակներ» նաև Ֆիլիպպինեան կղզիներում. ապստամբ Աշինգտօնի հայրենակիցները, որոնք մի ժամանակ կուլում էին Անգլիայի դէմ՝ յանուն համացեղ ու համալեզու մի ժողովուրդի անկախութեան՝ գտնում են այժմ անհանդուրժելի, որ Ֆիլիպպինները՝ եանկիներից միանգամայն տարբեր այդ ժողովուրդը, մարտնչում է յանուն իր սեփական անկախութեան:

Ահա Ֆրանսիան, ամենասպետականը բոլոր պետությունների մէջ, ամենագձուձ քաղաքականությունն ունէլ է տալիս աշխարհին, մի երկու բանկիրների շահերը որոտագին պաշտպանելով և մի ամբողջ խողխողած ժողովուրդ հիասթափութեան մատնելով...

Հեղբուրներն ու բարբարոսութեան մի աւերիչ հողմ է փչում ամբողջ լուսաւոր աշխարհի վրայից, և մինչև անգամ փոքրիկ Շվեյցարիան, որ տասնեակ տարիների ընթացքում գրկաբաց ընդունում էր դեպագոյիզմի թափառական զոհերին — Շվեյցարիան, որի ազատ և հիւրընկալ վայրերում ծելել, ծաղկել են նիհիլիզմը և կարմիր Խնտերնացիոնալը՝ վատհոգի ապիկարութեան մի ապացոյց

ուրեք անցեալ տարում՝ արշաւանք սկսելով սուլթանական հալածանքների զոհ՝ Երիտասարդ թիւրքերի դէմ:

Ռեակցիան համաշխարհային է, և պետական լիբերալիզմի աւերակների վրայ չի փայլում մի աստղ, չի ծնւում մի Գլադստօն, որ ահեղ որոտումով սահման դնէր բռնությունների արհաւիրքներին...

Ռեակցիան համաշխարհային է, և ոչ ոք չի քաշում: Իւրաքանչիւրը քաջալիւրում է ուրիշների օրինակով... Արդիւ Համիդն անգամ թերևս իրաւունք ունենայ ասել իր գազանությունների դէմ՝ բողբոջ ժողովուրդներին. «նայեցէք ձեզ մօտ»...

Եւ մենք, որ զոհ ենք վերջին քննութեամբ — միւնոյն տիեզերական ուշակցիայի մենք այսօր քաղաքակիրթութեան մէջ կատարուող այդ այլանդակութիւններից հրահանգւած՝ աւելի ուժգնութեամբ պիտի շեշտենք մեր սկեպտիկութիւնը պաշտօնական Եւրօպայի «մարդասէր» ու «ինքնայորդոր» միջատութեան նկատմամբ և աւելի ևս պիտի ամրապնդենք ինքնօգնութեան մեր դաւանանքի մէջ:

Դրա հետ միասին չպիտի մոռանանք, սակայն, որ պաղ, անսիրտ պաշտօնական Եւրօպայի դիմաց օր աւուր աճում, ծաւալում է նրա հակամարտ գործօնը՝ հասարակական կարծիքը: Զառամեալ Եւրօպայում հետզհետէ սուտաւրանում է լեզիօնը այն վեհանախ դեմքերի, որոնք դիւանագիտական եղբունագործութիւնների դէմ որոտալով միաժամանակ իրենց բուն համակրանքն են յղում հայ մարտիկներին, խրախուսում են հայոց ազատութեան կռիւը: Կարող ենք արդեօք պնդել, թէ հասարակական կարծիքը արհամարհելի մի մեծութիւն է, անպատի մէջ բառբառող մի ձայն: Արդեօք Գեղիսսէի հայասէր ծանուցումները դեկտեմբերի 4-ի և յունւարի 20-ի պարլամենտական նիստում, արդեօք Ֆրանսիական կառավարութեան ձեռք առած միջոցները ընդդէմ հայկական հարաւոր ջարդերի՝ հետևանք չէին հանրային կարծիքի այն անսովոր բռնկման, որ արտայայտեց յընթացս ամբողջ նախորդ թվականի և որ կենտրոնացաւ Pro Armenia-ի շուրջը: Արդեօք Մարդակերը ջարդի հոյակապ ծրագրիներ չէր յղացել անցեալ տարւայ միջոցին Զէլթուրի ու Սասնոյ լեռնավայրերում...

Բայց մասսային հեղատումների շրջանը, կարծեք, գոցւած է այլևս: Տարակոյս չկայ, որ հայկական վիթխարի սպանդանոցը արեան թանձր ու միապաղաղ գոլորշիներով շատ է արդէն ցնցել եւրօպացիների, նոյնիսկ արիւնըռուշտ գիպլօմատների ջղերը:

Մասային հեկատոմբների շրջանն անցած... Որքան խղճուկ մտիթարութիւն: Բայց ամենօրեայ դանդաղ նահատակութիւնը: Բայց հայալինջ քաղաքականութեան սարսափները, որոնք սպառնում են մի քանի տարւայ մէջ ամայի դարձնել շնչասպառ հայրենիքը: Բայց օրթորօքսութեան սոսկալի ուրակա՞նը, որ դեգերում է այսօր Մեծ Հայաստանի ամբողջ տարածութեան վրայ. և որ եկել է այնտեղ նախամտածած, որոշ ծրագրով...

Թերթեցէք «Իրօշակի» և «Պրօ Արմէնիայի» տարւայ համարները և ուշի ուշով կարդացէք երկրի այլևայլ վայրերից ստացւած՝ արտասուաշարժ տեղեկագիրները: Նման փաստերի միօրինակ ու տաղտկալի արձանագրութիւններ... Երբէք մի նոր շեշտ՝ «զարկ ու հաւար»-ի այդ հսկայական ժխորի մէջ: Առևտրի և հազորակցութեան իսպառ կաշկանդում, յետնեւ տուրքերի բռնի հաւաքումներ, քրդական արշաւանքներ ու ասպատակութիւններ, կանանց առևանգում, խմբովին բանտարկութիւններ, մասնակի անպատիժ սպանութիւններ և իլլումնի ամենայնի լրտեսական մի ահարկու բանակ, որ իր անհամար ձիւղաորութիւններով ցանցի պէս պատել է ամբողջ հայ աշխարհը, ձգտելով խեղդել իր ձիրաններում կեանքի և ազատութեան ամէն արտայայտութիւն:

Բայց կառավարչական տէնօրը ուղղւած էր առանձնապէս Մուշ-Սասունի շրջանի վրայ, ուր հայ սուլթան ազգաբնակութիւնը համեմատաբար քիչ էր տուժել 1895-ի մեծ ջարդերի միջոցին: Ո՞վ գիտէ, ինչ ահաբեկ կատաստրօֆներ տեղի ունենային, եթէ յեղափոխական կազմակերպութիւնը ժամանակին չզարկէր ահաբեկչակը և չմասնէր Եւրօպային սուլթանական դաւերը:

Սասունը շրջապատեց կանոնաւոր զօրքերով ու քրդական աշերէթներով, և Տալօրիկի, Շէնիկի ու Գելիէ-գուզանի վրայ փորձեցին զօրանոցներ կանգնեցնել: Քրդական վոհմակները ազատ համարձակ սկսեցին արշաւել Մշոյ դաշտի վրայ. ամբողջ գիւղեր թալանեցին ու հրդեհեցին:

Եւ այդ անդադրում ու սանձարձակ խժդոնութիւնների դէմ պատար էր կանգնած մեն-մենակ յեղափոխական փոքրամասնութիւնը, որը համատարած սարսափի ու յուսահատութեան մէջ կուռ ու կազմ շարունակում էր իր փշոտ ճանապարհը: Ամբողջ տարւայ ընթացքում Մշոյ դաշտը ֆէդայական դաւադրութիւնների և տէնօրական մոլեգին գործողութիւնների թատր էր: Նեմրուտի հսկայի թիւրք ու հայ դահիճները մին-միւսի ետեկից զոհ գնացին յեղափոխական վրէժինդիւր գնդակին:

Ահա Սերոբի քաջարի յետնորդները գաղանի դարաններից յանկարծակի դուրս թռչելով՝ շրջապատում ու կոտորում են Հալի ֆէրօյի աւազակային խումբը, որը հրահանգ էր առել տեղական իշխանութիւնից տակն ու վրայ անել ամբողջ Մուշը և ջնջել բոլոր ֆէդայիներին: Ահա մի ուրիշ տեղ նրանք կուռի են բռնուում Ալայի բէյի հարիւր ձիւղորից բազկացած բանակի հետ,

որ պատրաստուում էր արշաւել Աուրաճու հայ գիւղի վրայ: Ահա ֆէդայու վրէժինդիւր ձեռքը հասնում է նաև Պշարի Նալիլ աղային և Քօթանենց Շէրիֆ աղային — երկու Ազրայէլներ ևս խողիողում են ի մեծ ցնծութիւն հայ ազգաբնակչութեան: Ահա վերջապէս Անդրամիկի և իր խմբի յանդուգն թռիչքը, որ եկաւ պսակելու հայդուկային գործողութիւնների այդ փայլուն շարքը:

Իրար ետեկից գահավիժող գուռադրական այդ ձեռնարկները, որոնք անսովոր շփոթութիւն էին ձգել թրշնամու շարքերում՝ կարող էին արդեօք չաղդել, չցնցել տեղական հայ երիտասարդութիւնը... Ընդհանուր իրարանցումի, բոցավառող գիւղերի և մահու օրհասական աղաղակների, ֆէդայիների մարտական հրուէրի և զէնքի անընդհատ շառաչիւնի այդ սարսափեցնող ժխորի մէջ մատաղ սրտերը ուռչում, բարձրանում էին, յեղափոխական տրամագրութիւնը աճում էր հայրենիքում և նոր-նոր ուժեր վրէժինդրութեան թոյնով լցւած՝ գնում էին միանալու կուռղներին:

Կուռի շինդը արձագանքում էր և արտասահմանում. հայ գաղութները, ուր տարիներից իվեր բուն էին դրել այլևայլ քամիէօն-պօլիտիկաններ՝ հետզհետէ թօթափում են «հակալեղափոխութեան» համաձայնակը և — գէթ խօսքով — անցնում են կուռղների կողմը:

Որքան վաստակ կարող էր ունենալ հայկական կուռը, եթէ խօսքից գործի անցնէինք... Տարւայ անցքերի այս թուուցիկ տեսութիւնն անգամ բացորոշ կերպով հաստատում է, որ գործ շատ կայ հայրենիքում, որ հողը պատրաստ է զինւած ու համատարած դիմադրութեան համար, բայց որ սո՞վ է գործիչների, սո՞վ է միջոցների...

Նախորդ տարին միանգամ ևս ցոյց տուեց, թէ որքան մեծ դեր է խաղում ա ն ա կ ն կ ա լ ը միջազգային քաղաքականութեան մէջ: Քրանս-թիւրքական բարեկամական յարաբերութիւնները ընդամենը մի քանի շաբաթւայ տարածութեան վրայ լարեցին ու յանգեցին սուր ընդհարումի: Այդ ընդհարումը բաց արեց, այսպէս ասած, ճանապարհը՝ նորանոր առանձնակի միջամտութիւնների և ընդհարումների համար: Պատրականները չեն կարող պակսիւր: Ամբողջ Եւրօպան դժգոհ է սուլթանից ամբողջ անցեալ տարին յամառ մաքառումի մի թակական էր Թիւրքիայի և հաւաքական Եւրօպայի կամ թէ այս կամ այն պետութեան միջև:

Չմոռանանք ներքին պատճառները ևս: Գժգոհութեան ու խմորումի ալքերը ողողում են թիւրք կայսրութեան բոլոր տարրերը. տաճիկ, մակեդոնացի, արաբ, քիւրդ, այլանացի — բոլորն էլ շատ թէ քիչ վարակում են ընդվզումի փրկարար շնչով և ձգտում են ցոյց տալիս իրար մերձենալու, միաբանելու: Որքան և տարտամ ու երկչոտ լինեն համերաշխութեան այդ առաջին քայլերը, այնուամենայնիւ հանգամանքը ինքնըստինքեան ծանրակշիւ է և անկարելի է, որ նա իր ազդեցութիւնը չունենայ դիւանագիտական կօմբինացիաների վրայ՝ Թիւրքիայի նկատմամբ:

Մակերգօսեան տրդէն բանկում է այնտեղ մէն օր— ձերբակալութիւններ, վայրենի հալածանք, զէնքի ներմուծում, հայրազնային կռիւներ, տէնօր... Գերագոյն կօմիտէն մեծ եռանդ ցոյց տւեց անցեալ տարւոյ ընթացքում և միանգամայն խելոցի ու համակրելի տակտիկով ներշնչւած՝ մօտեցու հայ յեղափոխական կազմակերպութեանը: Առաջին անգամ հայ և մակերգօսացի զինւորները ձեռք ձեռքի տուած՝ «նմանը շտեմուած» ճակատամարտ տւին թիւրքոց զօրքին: առաջին անգամ հայ ու մակերգօսական տրիւնը իրար խուռնեցին, և կռւի դաշտում ու Արբիմունւպօրի կոնսուլանների վրայ նւիրագործեց հայ-մակերգօսական եղբայրութիւնը:

Աւժ տանք ազգերի յեղափոխական եղբայրութեան, որ մի խոշոր գրուակում է մեր կռւի աջողութեան, բայց մանաւանդ ուժ տանք հայ մարտական կազմակերպութեանը: Խտացնելը մեր եռանդը և պատրաստեանք մեծ հարւածի համար: Փոքր ինչ կրակ իւրաքանչիւր հայի մէջ — և մենք վստահ ենք յաղթանակի վրայ:

ՆԱՄԱԿ ԱԴՐԻԱՆՈՒՊՈԼՍԵՆ

Նոյեմբեր 27-ին, երեքշաբթի օր, քաղաքիս չորս հրապարակներուն վրայ կախաղան հանւեցան չորս անձնուրացներ՝ երկու հայ, երկու պուլկար, Պետրոս Աէրէմ՝ ձեան՝ Փիլիպեցի, պուլկար բանակի պահեստի սպայ, Ավետոսյալ Մէրձանօֆ՝ քարնապատցի ժընէպի համարարանէն, Օննիկ Թօրոսեան՝ թէքիրապցի և Խրիստօ Հաճի Ելիէվ՝ մակերգօսացի:

Այնտեղները կը յիշեն անշուշտ, ամառս, քաղաքէս ոչ հեռու, տեղի ունեցած հերոսական ճակատամարտը, զոր մղեցին 10 կարիճներ երկու վաշտ հեռուակ և մէկ գունդ հեծելազօրի գէտ. այդ կռւի մէջ ինկան վեց հոգի և վերաւոր քերի բանւեցան չորսը, սպառելով իրենց վերջին փամփուշտը. կախաղան հանւածները այդ չորս գերիներն էին:

Երեքշաբթի առաւօտ կառավարութիւնը կախաղանի պատրաստութիւններ կը տեսներ: Արբիմունւպօրիսը, որ վաղուց է չէր տեսած կախաղան, արտասովոր յուզումի մէջ էր. հայերը և պուլկարները սուգի և միւնոյն փամանակ ահ ու երկիւղի մէջ էին: Կախաղաններուն շուրջը խուռնած ամբօխը, գլխաւորապէս տաճիկներ, յոյներ և հրէաներ, կըսպասէր դատապարտեալներու բերելուն:

Կառավարութիւնը երկիւղ կրելով բանտին մէջ խոփութիւն առաջ գալէ — Պետրոսը և իր ընկերները ահագին հեղինակութիւն էին ձեռք բերած բանտարկեալներու շրջանին մէջ — բանակն դուրս կը հանէ տղաքները և առանց բան մը յայտնի ընելու՝ իրարմէ կը գատէ: Երբ իւրաքանչիւրը կը տանին իրենց յատկազուած առանձին հրապարակները, այնտեղ մինակ կը հասկնան գլխնուն գալիքը: Կախաղանի անակնկալ տեսարանը բնաւ չազդեր վրանին, կարծես շարժանքով պատրաստուած ըլլային այդ սև ճակատագրին: Կըսեն միայն, որ Օննիկը, առաջին ըսպէն քիչ մը այլայլեր է, երբ յանկարծ կախաղանը բացւեր է իր առջև, բայց անմիջապէս

ինքզինքը ժողովր, խրատաւար բարձրացեր տխուր վայր և իր կրակոտ խօսքը վերջացնելով աւատ հայհոյանք ներսով սուլթանի հասցէին, ինքն իր վիզն է տնցուցեր խեղդւումը:

Ինծի վիճակում էր սկանտոսի ըլլալ Պետրոսի նահատական: Դեռ երկար տարիներ անչէջ ու անմտանալի պիտի մնայ Էսիրնէցիներու յիշողութեան մէջ այդ հսկայ երիտասարդի եղբրական մահը: Առաջին անգամ կախաղանը նշմարելով ժպտաց և տրդ արհամարհողից արտայայտութիւնը մինչև վերջի վայրկեանը մնաց: Երբեք քահանայէն հաղորդութիւն ընդունիլ երբ քահանան հարցուց իրեն թէ լսելիք բան մը ունի, պատասխանեց. «Իմն մը չունիմ արդէն տասը տարի է չունի վիզս էր, քաշող չի կար միայն. հիմակ, փառք Աստուծոյ, քաշողներ անպակաս են, ես իմ պարտականութիւնս կատարեցի ու մինչև կախաղան հասայ, ինչո՞ւ հանգիստ է. դուն ալ ինծի հաղորդութիւն առաջարկելով՝ պարտք կատարեցիր, հիմակ հանգիստ սրտով կրնաս երթալ»:

Բարձրանալով տխուր վայր, Պետրոսը դարձաւ ժողովրդին.

«Ձիս բերած են հաս կախելու, իրբև յեղափոխական այն, ես յեղափոխական եմ, և մի մտնալ, անմիտներ, գոչեց դահիճներուն, որ ես կը ներկայանամ կախաղանին առջև իրբև գաղափարի ներկայացուցիչ. ի՞նչ գաղափարն ալ կուզէք կախաղան հանել: Դուք զիս կախեցիք, բայց ի՞նչ պիտի ընէք ան հարիւրները, հոգարները, որ պիտի ծնանին սա կախաղանները, ի՞նչ պիտի ընէք, երբ հնչէ ընդհանուր ապստամբութեան ժալը: Կախաղաններով չէ՞ որ բացուցաւ Պուլկարիայի պատմութեան արշալոյսը, կախաղաններով չէ՞ որ նահանգ նահանգի ետեւէ կորուցան ձեր նեխած դիակէն... Կախեցէք, միայն իմացէք, որ ամէն մէկ կախաղան խոր փոս կը փորէ ձեր սուլթանի գահի սակը»:

Գազանները այստեղ այլևս չբիմացան, յարձակեցան Պետրոսի վրայ. Պետրոսը ուժեղ հարւածով յետ մղեց դահիճը և գոչելով «չեմ ուզեր տամկի ձեռքով կախիլ», ինք իր վիզն անցուց շանը և հրեց տխուր... Պետրոսը արդէն լուռ էր, բայց որքան աւելի պերճախօս էր այդ լուռ, մեղմօրօր դիակը, ինչէ՞ր չէր ըսեր ան իր հպարտ բարձրութիւնէն կտիրենցի մեռած հայու մեռած հոգուն:

Ավետոսյալ Մերձանօֆը կախեցին պուլկար ժի մնալի դիմաց, պուլկար մատաղ ուսանողներու սրտերը բորբոքելու և սարսափեցնելու նպատակով իհարկէ: Մերձանօֆը խօսեր է պուլկարներէն, իր երկար և սրտաշարժ ձառով ան բացատրեր է իմրի նպատակը, յեղափոխութեան անխուսափելիութիւնը, անոր անհրաժեշտութիւնը: Ըսեր է, որ կախաղանէն չի վախնար, որ մտնելով յեղափոխական ասպարէզը, ինքը շատոնց արդէն ձեռք քաշած էր իր անձէն, զայն զոհ բերելով հայրենի ազատութեան, որ հեռու չէ:

Նոյնպէս խաղաղութիւնով մեռեր է Խրիստօ Հաճի Ելիէվը, անտէր ձգելով իր կինը և զաւակները:

Այսպէս մեռան չորս անձնուրացները, քաղաքի հայ դուկները, խորապէս ցնցելով կտիրենցիներու սառած հոգիները, վրէժխնդրութեան սրագան կախը դնելով մատաղ սրտերու մէջ...

Ենք շատ էինք լսած ու կարդացած ֆէդայիներու խմբերի մասին, բայց գեռ նոր տեսանք թէ ինչ պէ է ս կը կուրի ֆէդային, մենք շատ էինք լսած ու կարդացած

կախադաններու մասին, այժմ մենք ևս տեսանք, թէ ինչ պէտք է կը մեռնի յեղափոխականը:

Պէտք է սոսկայ բռնապետութիւնը, կախադաններու բեմին վրայէն արձակած ազատութեան ներկական և հզօր աղաղակներէն:

Յարգանք ձեզի, ազնիւ ու պաշտելի հօգիներ, ձեր վերջին կտակը և շունչը Մարիցայի ափերէն Մեղրագետի ափերը արձագանք պիտի գտնեն և հայ ֆէդային ու պուլիար հայրուկը իրենց պարտականութիւնը պիտի կատարեն խղճմտօրէն, այսինքն ձեր ծաղիկ արիւնին մեծ վրէժխնդրութիւնը:

Կ Ո Չ

Տիկին Իւզէ Ֆրապան, որ բաւականաչափ յայտնի է գերմանական գրողների շրջանում եւ որ աշխատակից է Deutsche Reichswehr ծանօթ ու տարածուած ամսագրի՝ հրատարակել է հետեւեալ կողմ ուղղած գերմանական աշխարհի գրողներին եւ օրագրողներին:

«Այն ժամանակ, երբ բօկերների հերոսական ու օրհասական կռիւր խորապէս ցնցում, յուզում է գերմանական սրտերը և գերմանացիների արդարութեան զգացումը — դժբախտ Հայաստանը արիւնոտում է աշխարհիս ամենապժգալի բռնապետութեան ճանկերում — և Գերմանիայի կամ Աւստրիայի մէջ մի ձայն չէ բարձրանում, պարզ մարդկայնութեան, արդարութեան մի ճիշտ յօգուտ բռնութեամբ զինաթափ արւած և ապա խողհողած հայ ժողովուրդի:

«Եւ սակայն մեր պարտքն է, մեր, գերմանական գրողներին մարդկային պարտականութիւնն է՝ շարունակ յիշեցնել, որ հայոց հարցը Բերլինի դաշնագրով մտել է միջազգային իրաւունքի մէջ և որ Հայաստանը եւրոպական պետութիւններից հովանաւորութիւն չպէտք է աղերսէ, այլ պիտի պահանջէ: Բայց գերմանական մամուլը այդ հարցում հեղգ է, եթէ ոչ բոլորովին համր: Մինչդեռ Ֆրանսիայում արդէն մի տարուց ի վեր՝ Գիւռի, Անտուար, Ֆրանսի, Պրեսսանսէի, Նրէմանսօյի, Ժօռէսի և Դը Սօքէրտի խմբագրութեան ներքոյ հրատարակում է Pro Armenia թերթը, որի կողմն է՝ արդարութիւն ու օգնութիւն աղաղակել և հաղորդել ցանկացողներին, թէ որպիսի արեան տառերով է գրւած Հայաստանի պատմութիւնը ժողովուրդների Գրքի մէջ — հինգ տարուց ի վեր Արդիւ Համիդը ջարդել խեղդել և կամ թիւրքական սոսկալի բանտերում սով ու տանջանքներով սպանել է տեւել 300,000 հայ — Գերմանիայում ամենաշատը տեսնում ենք միայն կարճ, սակաւ տողերից բաղկացած տեղեկութիւններ անվերջանալի կոտորածների մասին, տեղեկութիւններ՝ առանց տաքութեան ու համակրութեան, որոնք աւելի վատ են, քան ոչինչը:

«Յարգելի կօլեգներ և կօլեգուհիներ, թօթափէնք գերմանական աշխարհի համար անպատուաբեր այդ հեղուկութիւնը: Գիտակցենք, որ մենք գրողներս ենք, որ պիտի առաջ տանենք իրաւունքի և մարդկայնութեան դատը: Խեղդիցէք ձեր ըմբոստացման թափով անարժան ձայնը՝ յիշատակէք դրանից՝ Յիշեցէք, որ մեծ պետութիւնները և ժողովուրդներն իսկ իրենց անշարժութեամբ մեղաւկից են այն ահուկի գազանութիւնների մէջ, որոնք ամէն օր կատարում են Հայաստանում: Տեղեկացէք

մարդկային իրաւունքների այն բռնաբարումների մասին, որ անպատիժ կերպով գործում են հայ ժողովուրդի նկատմամբ և սկսեցէք մի ուժեղ պրօպագանդ նաև Գերմանիայում ու Աւստրիայում: Մենք պէտք է միջամտութիւն առաջ բերենք: Հնչեցրէք միևնոյն կոչը, որ արդէն հնչում է Ֆրանսիայում. Pro Armenia!»:
ԻԼՁԷ ՖՐԱՊԱՆ

Համարող

ՍՎԷՍՏՍՆՍՍՎ ՄԷՐԺՋԱՆՕՖ (բուլգար)

Կախած երկու հայերի հետ 9 դեկտ. 1901 Ադրիանուպոլսում
Svetoslav MERDJANOF (Bulgare)
Pendü le 9 décembre 1901, à Adrianople.

Կ Ա Ն Ա Ղ Ա Ն Ը

ՍՍՏՐԱԶԱՄ ՄՍՏՈՂ ՓՆՇԱՅՈՒ

Սուլթան Համիդի անարժան փատիշահութեան օրով պիւզիւր, դուր, չորորդ անգամ ըլլալով սատրագամութեան կը կանչուի: Ձեր վէզիրութիւնը մտքերը անվճռական և սկեպտիկ դրութեան մէջ կը դնէ. զի յայտնի չէ երկիրը փրկելու հրաւիրւած էք թէ սուլթան Համիդը, որ՝ քաղաքական ճգնաժամի մը՝ ձեր խոնարհ և քէօլ է աջակցութեան կարօտը կըզգայ, Արթին փաշայի մահէն անմիջապէս ետքը, վստահելով ձեր... փորձած հաւատարմութեանը վտայ, դէպի ձեր երկիրը. դուցէ անոր համար, որ վերջի մեծ երկրաշարժին, երբ ամէն մարդ սարսափահար դուրս կը

փախչէր Տօլմա պաղչայի սերայէն, դուք ձեր տիրոջ քով պաղարիւն մնալու քաջութիւնը ունեցաք:

Դուք չի ն թիւրք երէն էք, Տին թ ա պ ու մը, որոնք Թիւրքիոյ «Տիւանդ մարդ» կորստաբեր տիտղոս տալ տւին: Ձեր անորոշ անցեալը, ձեր կեղծաւոր ու փորձողի մեղսակցութիւնը Թիւրքիոյ բարենորոգումներու Տեղիներու և հաստատութիւններուն դէմ, բարձր հաւատարմք մը չի տար ձեր ապագայ ճամբու մասին, հակառակ ձեր հանած ազատամիտ համբաւին և հայրենասիրութեան, թէև երեք քառորդ դար ապրած ըլլաք կեանքի ու կէանքին մէջ: Դուք երկրին սանձը ձեռք կառնէք—եթէ կարելի է այսպէս ըսել—կախազանները նորէն տնկելով, որոնք ձեր վեհապետին գահը նստելէն իվեր, քանի քանի Տեղ ազատութեան հետններուն ճօճիլը տեսած են, կարինէն Պօլիս, Պօսէն Մակեդօնիա:

Բայց ինչ որ կը թելագրէ և անդրադառնալ կուտայ մեզի, ձեր ամուլ աշուններ են, որոնք ձեր գլխուն մէջ իմաստուն և բարոյակոն քաղաքականութեան պտուղները չեն տւած:

Հինգ տարի առաջ դուք փառաւոր և անժխտելի ապացոյց մը տւիք Թիւրքիոյ ներքին դժոխային դրութեան, ձեր արիւնարբու տիրոջ վրէժխնդրութեան երեսէն Անգլիոյ դեսպանատունը ապաւինելով, ինչպէս երբեմն մահապարտները անբռնաբարելի տաճարներու մէջ կ'ապստանէին, և անկէջ իվեր ձեր պարտէզին մէջ կաղամբ կը մշակէիք: Սակայն երբ կոյր և հեգնող բախտը ձեզ Տարպեան ժառանգ Վապիտոյ առաջնորդեց, մոռցաք ահաւոր օրերը և չի շեղեցիք ձեզի վիճակակից ժողովուրդներու դրութիւնը, և ոչ ալ կեանքի դպրոցին մէջ աշակերտած ըլլալու նշանները կը ցցնէք:

Երբ եւրօպացի պետական անձնաւորութիւն մը կ'առանձնանայ—իմացական կղզիացում մը—տքնաջան աշխատութիւններով կ'ուսուցանուին, կը հետևի մարդկային և բնական օրէնքներուն բնաշրջումին, այնպէս որ երբ օր մը, ազգը պաշտօնի կը կանչէ այդ հասուն մարդը, անոր մէջ կուզէ տեսնել ազգային և արդարութեան պահանջներուն համապատասխան քաղաքագիտական բարձր առաքինութիւններով ու փիլիսոփայական ու հասարակական խորհրդածութիւններով օժտուած պետական գործիչ մը: Այդպէս պէտք է ըլլան ժողովուրդներու ճակատագիրը իրենց ձեռքին մէջ կրել յաւակնողները: Դուք պ. նախարար, երբ ձեր վեհապետը դուրս քաշեց ձեզ ձեր խօսակէտ կամ որջէն—յաճախ հարէմներու ծոցէն—ուր փակած էիք դողահար, կըստասէր որ աւելի լայն և խելացի աշխարհայեցողութիւնով պատրաստած ու խանգաւազուած քաղաքական բեմը բարձրանայիք:

Ձէ դուք ձեր պետական գործունէութիւնը կըսկսիք ահաբեկող վայրագ հարւածով մը, կախազան հանելով ձեր երկրին գազան և զգեցիլ լէժիմի դէմ մաքառող ազնիւ հոգիները: Ահա ապացոյց մը որ դուք տարիներու ծանր բեռին տակ կը կրէք անուղղայ և դատապարտած կնիքը ազգի մը, որուն ժառանգական տգեղութիւններէն չէք կրնար խուսափիլ:

Դուք, իբրև ազգ, հետևապէս իբրև պետութիւն, երկիր կառավարել չպիտի սորվիք. ապացոյց մը, որ ձեր 19 տարեկան լակոտը պետական խորհրդի անդամութեան կը կոչէք թրքական ծոլանհոգութեամբ մը, երբ ձեր տղան դեռ վարտիքը իսկ չի կրնար կապել, և այսպէս, երկրի մը խորհող գլխուն, երախայական ու խաղալիքի ձև կուտաք:

Ինչ կախազաններ, ինչ դիւցազն մահեր տեսաւ Թիւրքիան, ինչ ազնիւ գլուխներ ինկան ձեր չարագործ բռնաւորներուն և վեզիրներուն քմահաճոյքներուն զոհ, որոնք մարդկութեան և ձեր երկրին լաւագոյն ծաղիկներէն էին թերևս, և որոնց դժբախտ մահերուն ակախատես եղած էք ձեր կեանքի անզգայ և շայտ ուղեորութեան մէջ: Սակայն և այնպէս շուտ մոռցան թիւրքերը կախազաններու նշանակութիւնը, որոնք յաճախ ազատութեան բեմեր են:

Մարիցայի ու Գանուբի ափերուն վրայ կամ Ֆիլիպպէի դաշտերուն մէջ—ուր Վեսարի հոգեստեղծը ազատութիւնը կը հայածէր—դուք կախազանէ տեղափոխուող անտաններ տնկեցիք ձեր անպարկեշտ լէժիմը պաշտպանելու համար:

Եթէ չենք սխալի դուք ծամծեցիք և փորձեցիք վերակրկնել սա Տին խօսքը թէ հայկական հարցը մարելու համար հայերը բնաջինջ ընելու է: Գուցէ վայրագ օրինակով մը ուղեցիք հասկցնել թէ հայկական հարցը չի մեռնիր: Տեսականին և գործնականին մէջ ձեր բնազդներուն և հակումներուն տեղեկ ըլլալով, թոյլ տւէք պ. նախարար, կրկնել սա դառն ճշմարտութիւնը, որ դուք դահիճ ըլլալու սահմանած կառավարութիւն մըն էք, առանց իդէալի և զգացումի, հակառակ Պիզմարքի շահատես կարծիքին թէ «Թիւրքերը արևելքի ճէնթմէններն են»: Ձեռք ուզեր ձրի մեղադրել նաև ժողովուրդ մը, որուն յանցանքն է իր տգիտութիւնը և մոլեռանդութիւնը, բայց երբ այդ ժողովուրդը կը գինովնայ պատուհաս բռնակալութեան դէմ կուող հերոսներու գլուխները կտրելով՝ ձողերու վրայ քաղաքէ քաղաք ման ածելէ և երբ ձեզի պէս լուսամիտ կարծած չար պտուղներ կուտայ այդ ծառը—որ պատմութեան կը վերաբերի—անողոր դատաստան ընելու հարկին մէջ կը գտնուինք: Մէկհատիկ ազգն է գուցէ աշխարհի մէջ, որ մարդկութեան և ազգերու սրտին մէջ երախտագիտութեան ճառագայթ մը չի կրցաւ խել այն երազէն իվեր, երբ գեղանի Մալխա թ ու ն ի ծոցէն մահիկը կը բարձրանար և Օսմանի ծոցը կը մտնէր կամ Օսմանի երիկամներէն տիեզերքը հովանաւորող անհուն ծառը կը ծնէր:

Դուք, պ. վեզիր, ըլլալով համախառնական դաշնակցութեան գրեթէ հիմնադիրը և պաշտպան սուրբերէն մէկը, այդ կէտը արգէն բաւական է որ դուք մոլեռանդութեան կոնակ տւած, ձեր երկրին բարոյական և գերագոյն շահերը հիմնէք *fatum mahometanum*—ին վրայ ճի հատի կուսակից: Այսքանը բաւական է արգէն ձեր իդէալին ու կարողութիւններուն վրայ լոյս սփռելու և մանաւանդ ձեր հպատակ անտէր ազգերը, իրաւունք ունին, այդքան կուռ և վայրենի կրօնամոլութիւնով զրահաւորած լէժիմի մը դէմ իրենց գոյութիւնը պաշտպանելու միջոցներուն վրայ խորհիլ:

Դուք կը պատճառաբանէք անատեն երբ ձեր կաշին փորձանքի մէջ է. երբ ձեր խալիֆան Պիլիխոսի ազուր բացատրութիւնով Դոմետիանոսի մասին «իւր քարայրին մէջ փակած գազան մը որ հանգիստ հանգիստ իր մերձաւորներու արիւնը կը խմէ»:

Պէտք չէ՞ր, որ ձեր անձնական դառն փորձառութեանը բարեացակամ պատուէրները ծառայեցնէիք ձեր երկրի բարեկարգութեան և ողջամիտ վեհանախութեան օրինակը տայիք, թափանցելով երկրի կործանումին խորունկ ու թաքուն պատճառներուն և կշռադատ միտք մը դնէիք ձեր

ընթացքին մէջ, քանի որ Թիւրքիոյ զարը կը յաւակնիք բռնել ձեր դողդոջ ձեռքերուն մէջ, սրբելով ձեր նախկին արատը և անհեռատեսութեան աղէտները: Դուք ձեր բացած վէրքերուն վրայ, ափսոս, չունիք Աքիլէսի նիզակին զօրութիւնը: Հին սիստէմն է նորէն, զոր կուզէք գործադրել. օսմանեան եւթաղանի և անպատիժ եղևնաբորձութեան քաղաքականութիւնը կը լլկէ, երևի, ձեր գագաշ ուղեղը, սնած մ'ապէս յնին ճահճային միջնորդութիւն մէջ, ուր աւելի ջարդերու ու դաւաճանութեան ծրագիրներ կը յղացին ու կը մշակին, քան ժողովրդի բարօրութեան ազնիւ գաղափարներ: Անպիտան ստամբս մը, որ հին առածին պէս, իր անդամները պահպանելու ազնուութիւնը անգամ չունի:

Եթէ ձեր ձեռնոցները կը նետէք այնքան ամբարտաւանօրէն ստրուկ ազգերուն, զորս անպատիժ կը հարստահարէք և կ'ահաբեկէք, մահ սպառնալով անոնց, կը սխալիք, անոնք շատոնց ջղապնդաւած են ձեր մենամարտէն, և ձեր... Հպատակասիրութենէն: Չէ՞ք գիտեր, որ արիւնը արիւն կը պահանջէ: Ուրիշ ճամբայ որոնեցէք, արիւնի հեղուկութիւնը ձեզի պահելով:

Կը կասկածիք ձեզմէ, ինչքան ալ կոյրերուն մէջ միակնի մը ըսեն, զի չունիք դուք ազատական աւանդութիւններու հօրինական հպարտ ժառանգութիւն մը, և դուք, իբր ծերուկ աղէս, և անպատասխանատու խալիֆայութեան հովանաւորող, քաղաքական կեղծ առաքինութեան տակ պիտի հետևիք նամէր դէ բաշխօղուկ քաղաքականութեան, որուն խաղալիքները և զոհերն ենք դարերէ ի վեր: Պետական պատճառը և իսլամութեան շահը ձեր չորացած ձեռքերուն մէջ, զոր կը ջանաք շատ վարպետօրէն գործածել, երևոյթները պարտկելով, աւելի աղետալի կը թւին ըլլաք:

Ինչո՞ւ չէք պատժեր անոնք, որոնք երկիրը սարսափի մէջ կը պահեն, ինչո՞ւ կապրին մարդասպանները, այլասեռածները, որոնք կը վխտան պալատներուն մէջ և

պալատներէն դուրս: Ո՞վ պիտի տայ հաշիւ համար պաշտօնաւոր կառավարութեան թափած արիւնին:

Պ. նախարար, դուք պէտք էիք բաւականանալ ձեր փատիշահներուն ու վալիներուն գործած յաւիտենական դարերու բաւական եղող ոճիրներով, ձեր երկրին սարսափի տարիներով, թափած ջրհեղեղ արիւնով ու դիակի կոյտերով որոնց գլուխներէն Լէնկթիմուր կարող էր քանի մը բուրգեր կանգնել, և իբր հեռատես ու փորձեփ մարդ ըսէիք. *Est modus in rebus* — ամեն բան չափ մը ունի:

Պէտք էիք խաղաղութեան, արդարութեան և հոգիի մեծութեան ազատ նոր թւական մը բանալ ձեր անիծեալ երկրին տարեգրութիւններուն մէջ, դուք պէտք էիք ընտրել Համիդներէն տարբեր ուղղութիւն մը, աւելի մարդաշահ, աւելի անաչառ, աւելի սիրաշահող. դուք պէտք էիք Օսթեասի ախոռը մաքրել, որ կ'ապականէ երկիրը, և ոչ նոր ամպեր կուտակել:

Նենգամիտ, տգէտ, մոլեռանդ, ահա այն տխրոյնները, որոնք փատիշահները ու վէզիրները իրարու կը փոխանցեն ազգային նախանձախնդիր աւանդութիւնով մը:

Ձեր նախարարութեան առաջին քայլը յուսախաբ և հիասթափ կ'ընէ հանդիսատեսները, դուք իբրև թիւրք չէք կարող ձեր ձերմակ մագերուն բոլորաիբր անբիծ լուսապսակ մը անցնել: Ոճրագործ վեհապետի մը անիրաւ գործիքը ըլլալու ամէն պատրաստականութիւն կը ցցնէք: Եւ գուցէ հեռու չըլլայ այն օրը, երբ ձեր մարդասպան տէրը սա օրհասական բացականչութիւնը ընէ.

— *Acta est fabula.*

Դուք փութաք պատասխանել:

— Եվէթ էֆէնտիմ:

Բաւականացէք պ. վէզիր ձեր ձերմակ մագերը արիւնով հինայիքէ և սոսկացէք մանաւանդ կախաղանի բարձրէն արձակած աղաղակներէն:

Կախաղանները սնատեն փրկարար են երկրի մը համար, երբ անոնց վրայ բռնակալները կը բարձրանան:

Ի Լ Ջ Է Ֆ Ր Ա Պ Ա Ն՝ իր կարուկ ու կորովի կոչը հրատարակելով՝ միաժամանակ ուղարկել է «Դրօշակի խմբագրութեան մի գեղեցիկ յօդուած, որը մի խանդավառ ներքող է տաղանդաւոր բանաստեղծ-գրողի կողմից՝ ուղղած հայ յեղափոխական դիւցազներգութեան, նրա հերոսներին:

Ահաւասիկ այդ յօդուածն իր ամբողջութեամբ:

BRIEF AN DEN „DROSCHAK“

Motto:

Wenn der Gedrückte nirgends Recht kann finden,
Wenn unerträglich wird die Macht,
Greift er hinauf getrost den Mutes in den Himmel
Und holt herunter seine ewigen Rechte,
Die drohen hangen — unveräusserlich
Und unverrückbar wie die Sterne selbst.
Der alte Urstand der Natur kehrt wieder,
Wo Mensch dem Menschen gegenübersteht.
Zum letzten Mittel, wenn kein andres mehr
Verfangen will, ist uns das Schwert gegeben.
— Wir dürfen uns verteidigen gegen Gewalt.
Wir steh'n für unser Land!
Wir steh'n für unsere Weiber! unsere Kinder!

(Schiller, aus « Tell ».)

Hochgeehrte Herren!

Im Schlafen wie im Wachen verfolgt mich das blutige Bild des unglücklichen, vergewaltigten, von den christlichen Nationen Europas feige und meineidig verlassenen Armeniens. Was die Armenier dulden,

Ն Ա Մ Ա Կ «Դ Ր Օ Ծ Ա Կ Ի Ն»

Երբ որ ճնշւածն այստեղ՝ աշխարհում՝
Դատ ու իրաւունքը քնաւ չի գտնում,
Երբ որ բռնութեան տուժը գաւրջելի
Դառնում ստրկին անհամարժեքի,
Նա իր ծեղքերը երկինք է մեկնում,
Եւ վստահօրէն այստեղից կտրում՝
Իր երաւունքներն յաւիտենական,
Որոնք երկնից՝ սաստիկի նման
Անշարժ, անվախձան անհունին: փարած՝
Մնում են այստեղ յաւիտեան կախում.
Բնութեան նախնի վիճակն է համուտ,
Երբ մարդը մարդին ստիպ էր դառնում:
Երբ էլ զայն չունինք, սրին ենք դիմում:
Մենք մեր հայրենի հողն ենք պաշտպանում՝
Ընդդէմ մեզ ճնշող՝ անարգ բռնութեան:
Պաշտպանում ենք մեր կին ու երեխան:
(ՇՆՂԼԵՐ, «ՏԷԼ»)

Մեծարգոյ պարոններ,

Բնած, թէ արթուն ժամանակ հալածում է ինձ դժբախտ, բռնաբարւած, եւրօպական քրիստոնեայ ազգերից անարգօրէն ու դաւաճանօրէն լքւած Հայաստանի արիւնոտ ուրւականը: Հայերի կրած տառապանքները արտա

klingt in einem einzigen empörten Schrei nach Hülfe und Rache zusammen, und mein Verstand will es nicht verstehen, mein Herz will es nicht glauben, dass dieser furchtbare Aufschrei kein Echo weckt in unserem Vaterlande, dass Deutschland heute wie ein kalter, toter Felsen scheint, von dem keine Sympathie für die Leidenden, kein Verständniss für die verzweiflungsvoll Ringenden, keine Begeisterung für die heldenhaft Unterliegenden zu erwarten ist. Wie viel weniger denn Hülfe!

Ja, das Deutschland von heute ist ein trauriges Reich! Die Türkenfreundschaft Wilhelms II trägt uns bittere Früchte. Eine verbrecherische Gleichgültigkeit, eine mattherzige Gesinnungslosigkeit der Nation ist bei uns eingerissen. Und doch war unser Volk einst voll grosser Ideen der Menschenbefreiung, und es war ein deutscher Dichter, der das Hohelied der Freiheit, der den « Wilhelm Tell » in Flammenworten gültig für alle Völker und alle Zeiten hinausgesungen hat. Es thut not, sich heute daran zu erinnern, dass unseres edelsten Dichters, dass Schillers Freiheitsdrama « Tell » einmal in Deutschland glühende Begeisterung und Nacheiferung erweckt hat; es thut not, daran zu denken, um nicht in diesen jämmerlichen Zeiten vor Bitterkeit über die eigenen Volksgenossen ersticken zu müssen!

Hochverehrte Herren, lassen Sie mich den Geist Schillers beschwören, damit er Ihnen an Stelle der heutigen Deutschen, die ihre Stimme in den Fragen der primitivsten Humanität nicht mehr zu erheben wagen, wenn die Regierung es verbietet, sage, wie wir Deutschen trotz alledem mit Ihrem unglücklichen Volke tief zu fühlen vermöchten, wie leidenschaftlich wir Armeniens Erhebung, Armeniens Befreiung ersehnen müssten, kraft unserer in Schiller verkörperten Volksindividualität, — wenn wir nicht heute klein geworden wären durch die Beschäftigung mit Kleinigkeiten, zu klein ach, um die heroische Zeit eines andern Volks noch recht zu verstehen!

Denn heute herrscht der Händler, und unsere Welt, die sich selbst die zivilisirte nennt, ist nichts als eine ungeheure Trödelbude! Schachern und Verschachern ist ihr das einzige Wichtige. Und die unabsehbaren stehenden Heere sind dazu da, den reichen Händler zu schützen, ihm « neue Absatzgebiete zu öffnen » Und machtlos verhallt im Geschrei des Marktes die Stimme der stets gepriesenen und nie gehörten Humanität, der Gerechtigkeit, der Empörung!

So steht es im alten Europa. Sie aber, Ihr in uralt-sagenhafte Zeiten hinaufreichendes Volk, ist blutjung gegen uns! Sie haben noch Helden, Sie haben noch Märtyrer, die leuchten, gross und klar wie Sterne auf dem blutigstem Himmelsrot. Unter den furchtbarsten Greueln, die je die Welt gesehen, unter dem unmenschlichsten Druck sind in Armenien Taten erwachsen von biblischer Wucht und Grösse! Ich habe mich vertieft in die entsetzlichen Berichte armenischer Leiden und Marter, und wäh-

յայտուում են ընդվզում մի աղաղակով, օգնութեան ու վրէժխնդրութեան մի միայնակ կոչումով և իմ բանականութիւնը չի ուզում հասկանալ իմ սիրտը չի ուզում հաւատալ, որ այդ զարհուրելի աղաղակը ոչ մի արձագանք չի գտնում իմ հայրենիքում, որ Գերմանիան այսօր հանդիսանում է պաղ, անկենդան մի ապառաժ, որից չի կարելի ակնկալել ոչ մի կարեկցութիւն դէպի տանջւողները, ոչ մի հասկացողութիւն յուսահատ մաքառողների համար, ոչ մի ոգևորութիւն դիւցազնաբար նահատակողների դիմաց: Օգնութեան մասին խօսք անգամ չի կարող լինել:

Այո, այսօրւան Գերմանիան տխուր մի աշխարհ է: Վիլհելմ II-ի բարեկամութիւնը Թիւրքի հետ դառն պտուղներ է բերում մեզ: Մի ոճրագործ անտարբերութիւն, մի թուլասիրտ անգաղափարականութիւն է մտել մեր մէջ: Եւ սակայն երբեմն մեր ժողովուրդը տոգորւած էր մարդկային ազատագրութեան մեծ գաղափարներով և գերմանացի մի բանաստեղծ էր այն, որ ազատութեան վսեմ երգը հնչեցրեց, և որ բոցաշունչ խօսքերով երգեց «Վիլհելմ Տէլ»-ը՝ վաւերական բոլոր ազգերի և բոլոր ժամանակների համար:

Հարկ կայ՝ մտաբերելու այսօր, որ մեր ազնւագոյն բանաստեղծի, Շիլլերի ազատական դրաման, «Տէլ»-ը, մի ժամանակ բուռն ոգևորութիւն ու մրցակցութիւն է յարուցել Գերմանիայում:

Հարկ կայ՝ անդրադառնալու այդ հանգամանքի վրայ, որպէս զի այս գծուծ ու ողորմելի ժամանակներում չէնդդւենք այն դառնութիւնից, որ զգում ենք հարազատ ազգակիցների դիմաց:

Մեծարգոյ պարոններ, թող տւէք ինձ Շիլլերի ոգին դուրս կանչել որպէս զի նա—հակառակ այժմեան գերմանացիներին, որոնք ամենապարզ մարդկայնութեան խնդիրներում անգամ չեն համարձակուում իրենց ձայնը բարձրացնել, եթէ կառավարութիւնը արգելում է այդ—ասէ ձեզ, թէ ինչպէս մենք գերմանացիներս՝ Շիլլերի մէջ մարմնացած մեր ազգային անհատականութեան շնորհիւ խորապէս կը կարեկցեինք ձեր տարաբախտ ժողովուրդին, թէ որբան խանդագին մենք կը բաղձայինք Հայաստանի ապստամբութիւնն ու ազատագրութիւնը, ե թէ այսբան մանրացած չլինեինք այսօր մեր պարապմունքների շնորհիւ, չափազանց գձուծ, աւանդ մի ուրիշ ժողովուրդի հերոսական շրջանը ըմբռնելու համար:

Այսօր իշխում է առևտրականը, և մեր աշխարհը, որ ինքն իրեն քաղաքակիրթ է անւանում, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի հսկայական հնավաճառանոց: Ծախել ու շահել—այս է նրա համար միակ կարևորագոյն բանը: Եւ անթիւ մնայուն զօրքերը կանգնած են միայն նրա համար, որ հովանաւորեն հարուստ վաճառականին, հայթայթեն նրան արտահանութեան համար նորանոր վայրեր: Եւ անգոր հնչում է շուկայի այդ ժխորի մէջ միշտ փառաբանւած և երբէք չլրւած՝ ձայնը մարդկայնութեան, արդարութեան և ըմբոստացման:

Այդպէս է իրերի վիճակը պառաւ եւրօպայում: Իսկ դուք, մինչև նախնական-առասպելական ժամանակները հասնող ձեր ժողովուրդը, մեզ հետ համեմատած արիւնով թարմ է, երիտասարդ: Դուք դեռ ունիք հերոսներ, դուք ունիք նահատակներ, որոնք շողջողում են աստղերի պէս մեծ ու պայծառ՝ ամենաարիւնոտ երկնակամարի վրայ Ամենահոգեւոր խժոճութիւնների ներքոյ: աշխարհիս

rend mir das Herz blutete und das Schicksal der Verfolgten, Gemordeten. Welches es auch war Bewunderung und Freude. Ein ungeheures Schauspiel hat sich mir dar. Auf der einen Seite Blutgier und viehischer Uebermut und fanatische Grausamkeit einer stumpfsinnigen, rohen, billungsunfähigen Völkermasse. Auf der andern Seite der selbstverleugnende Opfernmut, die ehrene Staudhaftigkeit eines kultivierten, und nach höherer Kultur strebenden, aufnahmefähigen, hochbegabten Volkes. Ich sah die Bilder jener armenischen Helden und Märtyrer, die sich nicht bangten und sich nicht ergaben, die weder türkischer Fanatismus noch kaukasische Grausamkeit schrecken konnte, und deren glorieiches Leben und glorieiches Sterben Zeugnis ablegte von einer ungebrochenen, unwüchsigigen Volkskraft, von der Unzerstörbarkeit der armenischen Rasse!! Bilder der körperlichen Kraft und des Mutes, und Bilder hoher Schönheit, diese Männer alle, mit den lockigen Bärten, mit den schauken, stark ausgeprägten Zügen voll Entschlossenheit und konzentriertem Willen, — diese Jünglinge, fest Knaben noch, mit den grossen, kinstern, von Geist und Leben blitzenden Augen!! Eine wahre Helden-saat!!

Und die armenischen Frauen, dies tapfere, was schwachen Europäerinnen so ganz unähnliche, tüchtige Geschlecht!! Haben nicht die armenischen Frauen Thaten ausgeübt, dass einem das Herz klopfte beim Wiederanzählen? Kein Dichter könnte Stärkeres ersinnen, als jene That der jungen Esthar, des kühnen Mädchens, das dem finsternen Schänder ihrer Blute, dem Kundenknechtling Sheriff Agha mit eigener Hand endloscht hat!! Ewiges Ruhm ihrem Namen und ihrem Andenken!!

Und ewiger Ruhm jenen armenischen Frauen, die es gewagt, im Gebiete von Sassun die Kasernenbauten der Türken zu zerstören, ganz wie deneinst die Schweizer Bauern das feste Schloss Zwing-Uri abgetragen und zerstört haben, das ihre Unterdrücker im Kanton Uri erhalten hatten, um umgestraft das Land knechten und ausrauben zu können. Dass es hier Frauenhände waren, die das Zerstörungswerk vollführten, erhöht den Wert und die Bedeutung der thatigen That.

Aber auch jene verzweifelten Totsucherinnen verstrahlt noch Ruhmessenchein, die sich an den Händen haltend, in Schaaren in den Kluphrat hinabsprangen, um ihren eignen Tod zu sterben und nicht den Tod, der ihnen in den Händen der erbar-mungslosen, entmenschten Feinde wartete.

Auch zu ihrem Sterben bietet Schillers Tell die erschütternde Analogie. Dort spricht der Schweizer Bauer Stauffacher mit seiner Gattin, der tapfern und klugen Gertrud, die ihm zum Widerstande, zur Empörung rät. Stauffacher ist bedenklich, denn er liebt seine Frau. Er spricht: « Wir Männer können tapfer fechtend sterben. Welch Schicksal aber wird das eure sein »? Und Gertrud antwortet ihm

ամենատնայրդի շնորհմանով արդի Հայաստանի մեջ Ենունը են ասել զգրծեց ընդհանրան կշարի և մեծախիճան: Ես ուսումնասիրելը եմ՝ հարցոց արտասարմանով և ու նահա- սանկուճեան ասկարի անգինգազիկները և մինչքեռ իմ սիրտը սրվեմուսում էր հանրեկոց հարաճանճեկով ու մղղղեանճեկով շնորհարարով՝ ես միտհամմանով ցնցում էի հիացնանցիկ ու ընդդրանցիկ: Մի հարկապ ըզամա էր ներկայանում իմ արյուն: Մի կողմից՝ արդենուսուր, սնաննակն ամբարտառանովիսն ու մղղեանից բար- րարուսովիսն մի ընթամիտ, ըարար, կրկուցիսեան անըն- դունակ, ըրտ ամենայնի յեհասմիտց ժողովըզային մես- սայի, միս կողմից՝ անմուսուրց զհարուսովիսն, երկուցի- ղիկնայիսնովիսն մի կուշարարակն, բարձր, ըարար- ըսկըրկուսովիսն ձգտող, մեծապիճս օհասան արըզայիու- ճեանն:

Ես տեսել եմ հայ հերոսների ու նահասակների պատմությունները—հերոսներ, որոնք ընկին խոնարհուած, ընկին անմահատուր ըննում, որոնք ընդ ասարարկնում ոչ ճիշդ- ըսկան Քանասովիսնովիսն, ոչ էր ըրըանկան մարար- դուսովիսն, և որոնք միտահեղ կեանքն ու պսնճակն նահասակուսն միայ են մի անընթեկով, ինքնակայ ժողո- վրուսային ուճի, միայ են հարկանկան ցեղը անընթեկու- ճեանն: Պատկերներ՝ զիջըզանկան ուճի ու արդուսովիսն, և պսնճեանց՝ ընայր անընթեկուսովիսն, — այլ երկուս- սարքները իրենց օանըքսար մըրուքներով, սուր ու ցար- սուն ընկնաքճեկով, ըն մեծանկանուսովիսն և իրտարսն- կանըրուսովիսն: — այլ պսնանկանը, ըրկեճի սանկանին մանուկներ՝ իտուր, նըքսարնը, կեանք ու ուրի կարճակող աչքընդ... մի ընմարդտ հերուսարք...:

Հասցա հայ կրկնող, այլ ըսարարի, մեր եւրուսուհի- նեկըց միանըսամիսն սարքեր՝ շարհարն անընթեկուսովիսն պրտնը են բարարում: Աչ մի բանաստեղծ էր կարող յրանալ անընթեկով մի բան, ըսն մեծեկնուսովիսն արն անընթեկ, որ կատարեց մանկահասակ, անընթեկուսովիսն, անմահեան ձեռքով ըսարուսարարի անընթեկ իր պատիւը բանարարող ըրըանկան արտ՝ ընդիմ արարին Թանըքանկան միտը նըս անան ու յիշատակին: Թանըքանկան միտը նեակ արն հայ կեանք, որոնք կրկու- ճեանց ըսարը Պանուր ընեանվարարում կատարցան ճիշդ- ըսկան ըրըանկանը, միշտ արնընթեկ, իրանկ մի օանմանկ ընթեկարանկան ընթեկները միտանընթեկն ընթեկուսովիսն անընթեկուսովիսն, որ ընթեկան կանընթեկը էր Պարի կեան- սանում՝ Երջիկն անարարտ կերպով արընթեկուսովիսն և իրարանընթեկ համար Պր պրտնը կեանքի ձեռքեր են կա- տարել անընթեկ այլ ըրըք— ըս անընթեկ ևս բարքար- ցում է նըս արքերն ու նըսանկուսովիսն:

Բայց փառքի փայլը ձեռագարկուսովիսն է նեակ արն հայ կեանք միայ, որոնք յուսահաստովիսն մահ էին փնտրում, որոնք ձեռք ձեռք արած, շարան-շարան նեա- ւում էին Եփրատի արքերը՝ իրենց անմահեան մահով մեանընթեկ համար և ոչ արն մահով, որ պատարարում էր անորքով, անարքի ընթեկին: Սյր նահասակուսովիսն համար ևս ընթեկն ոճիլ—ը սարքն է մի արուսարք նմանովիսն: Սյրանը իրտում է ընթեկարանկան ընթեկը Հասարճանկը էր անանու: Բայց ու ինքնի Գերու- րուրի հետ, որը յորդորում է նրան ընթեկ ընթեկուսովիսն, սպսարարիսն: Հասարճանկը սասանում է սիրում է նա իր անանուն: Ես ասում է. յանը արար-

unerschrocken : « Der letzte Weg steht auch dem Schwächsten offen ! Ein Sprung von dieser Brücke macht mich frei ! » Hier die Schweiz von 1308, dort das Armenien von heute, und doch ein Schicksal ! ein Empfinden ! ein Handeln ! Und mitten in allem Schmerz um soviel edles, vernichtetes Leben, um soviel stolzes, vergossenes Blut ist mir der tröstende Gedanke, die sichere Hoffnung aufgeblitzt, dass das Schicksal der armenischen Nation kein verzweifelt ist, dass man nicht an dem Schicksal einer Nation verzweifeln darf, die solche Gestalten hervorzubringen vermag !

Nur Waffen ! Waffen in die Hand jedes Armeiers, ob Mann, ob Weib, und wie eine lodernde Flamme wird diese lange eingepresste Volkskraft gen Himmel schlagen und mit elementarer Wucht ihre Peiniger und Dränger zerschmettern und vernichten !

Geben Sie, hochverehrte Herren, Ihrem Volke das Bewusstsein seiner Kraft, seiner Ueberlegenheit, und wie die Schweizer Bauern die übermächtigen, glänzend bewaffneten österreichischen Ritter schlugen als sie sich endlich, der Unterdrückung satt, alle auf einmal erhoben, so werden sich auch die Armenier erheben und nicht wieder ruhen bis sie Herren geworden sind im eigenen Lande und bis es auch von ihren Bergen zu Tal klingt wie im Tell :

« Frei sind die Hütten, wo die Unschuld wohnt ! »

Diese Ueberzeugung unter dem armenischen Volke zu verbreiten — die Hoffnung auf einen siegreichen Endkampf zu verbreiten — das scheint mir fast wichtiger für Armenien, als eine europäische Intervention.

Die zurückgebliebenen oder nicht entwicklungs-fähigen Rassen müssen schliesslich im Daseinskampf erliegen, und die Türken und Kurden sind nach Naturanlage und Religion zurückgebliebene, nicht entwicklungs-fähige Rassen.

Die Armenier aber sind das Volk, dem kraft seiner ausgezeichneten geistigen Veranlagung, und kraft seiner durch Jahrtausende bewährten Zähigkeit die Zukunft in Vorderasien gehört.

So wird es geschehen ! So muss es geschehen ! Wenn die Türken die Kanonen haben, so haben die Armenier die Gehirne, und die Geschichte wird doch nicht mit Kanonen, sondern mit Gehirnen gemacht ? Da wird jeder Stein zur Waffe, wenn ein Volk aufsteht, um seine Unterdrücker zu vernichten.

Schon grollt es in der Tiefe, schon haben Blitze gezuckt : das sind die Taten der armenischen Helden und Märtyrer, Männer und Frauen ! Wer weiss wie bald der Wettersturm losbricht ! Möge er keinen Armenier ungerüstet finden !

In tiefer Anteilnahme grüsst Sie

Ilse Frapan.

մարդիկս կարող ենք մեռնել արիաբար կուեցուի. Ի՞նչ կը լինի, սակայն, ձեր ճակատագիրը : Եւ Գերտուրգ աներկիւղ պատասխանում է նրան. « Կամենաթող էակի առջև բաց է մնում վերջին ճանապարհը. մի թուիչք այս կամուրջի բարձրութիւնից կազատէ ինձ » : Այստեղ՝ Շվեյցարիան 1808-ին, այնտեղ՝ Հայաստանը մեր ժամանակների և սակայն մէկ է ճակատագիրը, մէկ է զգալու և գործելու եղանակը :

Եւ մինչ իմ սիրտը կսկծում է այդքան ազնիւ, ոչնչացրած կեանքերի, այդքան հպարտ, թափած արիւնի դիմաց՝ մի սփոփիչ միտք է փայլատակում իմ գլխում, հաստատուն միոյս՝ որ հայ ազգի վիճակը յուսահատական չէ, որ անկարելի է յուսահատել մի ազգի ճակատագրից, որը ընդունակ է արտագրել այդպիսի դէպքեր :

Միայն զէ՛նք : Չէ՛նք տւէք իւրաքանչիւր մի հայի ձեռքը, լինի նա տղամարդ, թէ կին, և երկար ժամանակ կաշկանդած ժողովուրդային ուժը բոցավառող կրակի պէս մինչև երկինք կը զարնէ ու տարերային ծանրութեամբ ջլարդ ու փշուր կ'անէ իր դահիճներին, հարըստահարիչներին : Տւէք, մեծարգոյ պարուններ, ձեր ժողովուրդին իր ուժի և բարձրութեան գիտակցութիւնը և, ինչպէս որ շվեյցարական գիւղացիները՝ խոնջած հարըստահարութիւնից՝ բոլորը մէկտեղ ոտքի կանգնեցին և ջարդ տւին թուով իրենցից գերակշռող և փառայնորէն սպառազինւած աւստրիական ասպետազորքերին, այնպէս և հայերը պիտի ապստամբին և երբէք այլևս չպիտի հանգստանան, մինչև որ տէր չդառնան իրենց սեփական երկրին, մինչև որ այնտեղ ևս լեռից-ձոր չհնչուի, ինչպէս « Կիւհէլմ Տէլ »-ի մէջ՝

„Ազատ են խրժիթները, ուր անմեղութիւնն է քնակուում :“

Այդ համոզումը տարածել հայ ժողովուրդի մէջ, ներշնչել նրան վերջին յաղթական կուռի ոյսը — դա ինձ համարեա աւելի ծանրակշիռ է թուում, քան եւրոպական միջամտութիւնը :

Յետամնաց կամ զարգացման անընդունակ ցեղերը պէտք է վերջի վերջոյ ընկնեն գոյութեան կուռի մէջ իսկ թիւրքերն ու քրդերը իրենց բնատուր հակամեծրով ու կրօնով յետամնաց ցեղեր են, անընդունակ զարգացման : Այնինչ՝ հայերը իրենց սքանչելի մտաւոր յատկութիւններով և հազարաւոր տարիների ընթացքում հաստատած ձկունութեամբ՝ մի ժողովուրդ են, որին պատկանում է ապագան Փոքր Ասիայում :

Այդպէս լինելու է : Այդպէս պէտք է լինի : Եթէ տաճիկները թնդանութներ ունեն, հայերը ունեն ուղեղներ. իսկ պատմութիւնը կազմում են ոչ թէ թնդանութներով, այլ ուղեղներով : Իւրաքանչիւր մի քար զէնք է դառնում, հէնց որ մի ժողովուրդ ապստամբում է իր հարստահարիչներին ոչնչացնելու համար :

Արդէն որոտում է խորութիւնների մէջ արդէն փայլատակել են կայծակնաշանթեր. հայ հերոսների ու նահատակների գործերն են դրանք — տղամարդկանց և կանանց : Ո՞վ գիտէ, երբ կը պայթի մեծ փոթորիկը . . . Թող նա ոչ մի հայի անզէն չգտնի :

Խորին կարեկցութեամբ ողջունում է ձեզ

Ի. Զ. Ե. Ք. Ր. Ա. Ա. Ա.

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Օ Ն Տ Ո Ս Է Ն

Պօստոս 15/28 հոկտ. 1901

Ճանիկը, որ երբեմն Մինասեան հռչակաւոր հրոսասխումքին ազատ ասպարէզն էր եղած իր խիտ անտաներով և անմատչելի, ժայռոտ լեռներով՝ այժմ իր բոլոր հայ գիւղերովը ենթակայ է կառավարութեան անգութ պաշտօնեաներու կեղեքումներուն. ի՞նչ տխուր հակապատկեր: 95-96 թւականների ընդհանուր կոտորածի ժամանակ, երբ ամբողջ Հայաստանը արիւնով կը ներկէր և մուխի-ծուխի մէջ կը մրկէր, ասդին, Գուրշուկուի ժայռերուն յեցած այս քաջարի խումբը տեղական իշխանութեան սարսափ կ'ազդէր, որով գոնէ ճանիկը ազատ մնաց ընդհանուր աւերումէն:

Պօստոսի բոլոր հայ ժողովուրդը տխրութեամբ կը յիշէ և գիտէ այս խումբին անձնատուր ըլլալուն տխուր պարագաները: Սամսոնի մի քանի վաստ հարուստներու կեղոտ ընթացքը, ահ ու դողի մատներով ընդհանուր հայ ժողովուրդը, կը ջանար նաև անհետացնել Մինասեան խումբը, ինչ որ կառավարութեան փափագն էր արդէն և զոր դիւրացուցին վատագի, միւթէսարիֆի մուսլիմ Վարապետ էֆէնտին և մուխթարը, որոնք ձեռք ձեռքի տւած վերջապէս յաջողեցան այս խումբի մօտ մասնաւոր մարդիկներ ուղարկելով՝ համոզել որ եթէ անձնատուր ըլլան պիտի ներւի: Իրենց: Խումբը՝ երկար, շատ երկար վարանումներէ վերջ, տեսնելով որ ժողովուրդը զերենք մինակ թողուցած և հայ գիւղացին այլևս կը զլանայ ապաստան տալ, մանաւանդ որ իրենց ընկերներէն ոմանք պակասած էին, ստիպւած անձնատուր եղաւ կառավարութեան, որով հանդարտեցան վատասիրտ հայ հարուստներու և երկչոտ թիւրք պաշտօնեաներու խուլեալ մտքերը: Ահա այսպէս, չորս հինգ տարւան անընդհատ կռիւներէ վերջ, այս հայդուկային խումբը սև վարագոյրով մը կը գոցէր իր շրջանը դրոշմելով յաւիտենական ամօթոյ կնիքը տեղացի հայ ժողովուրդի ճակատին...

Կառավարութիւնը, մանաւանդ Սամսոնի միւթէսարիֆը իրենց փափագին հասած էին, այլևս անհետացած էր շահատակ ոստիկաններու լքութիւններուն պատասխանող ուժով: Իսկ տեղական հայ ժողովուրդը, որ առերևոյթս հանդարտութիւն մը վայելելու միամտութիւնը կ'ունենար՝ անմիջական դառն պատրանք մը կրեց, կառավարութեան հայր ոչնչացնելու համար եղած թաքուն ծրագիրը յայտնի է. նա չի գոհացաւ լոկ Մինասեան խումբը ցրելով, մտադրած էր նաև առիւծներու որջը քայքայել որպէս զի երկրորդ անգամ մը, թերևս աւելի զօրաւորները բոյն չգնեն հոն, և այս տարի սկսաւ նա իր աւերիչ դերը:

Խնդիրը սնտեսական կողմէն կը սկսի և տուրքի հաւաքման առթիւ երևան կուգան տաճիկ կառավարութեան թաքուն մտադրութիւնները: Դատարանական գեղծումները մէկ դի, որոնք օրը օրին իրար կը յաջորդեն, զերտր գերագանցելով: Արդէն յայտնի են, քանի տարիներէ ի վեր, տուրքի հաւաքման առթիւ կառավարութեան ամէն տեղ ի գործ դրած ծայրայեղ խստութիւնները, անլուր խօփութիւնները, որուն այլևս համբերել, տոկալ անկարելի դարձած էր. բայց այս տարի

նա անօրինակ կերպով սկսաւ իր անգթութիւնները: Հունձքերը հազիւ խոստմնալից երևոյթ մը ցոյց տւած էին և հայ շինականը մեծ գոհունակութեամբ կը դիտէր իր արդիւնալից արտերը, բայց շուտ յուսախաբ եղաւ:

Տակաւին արտերը կանաչ, հասան հարկահաւաք ոստիկանները, ցրեցան խումբ խումբ բոլոր հայ գիւղերը, հաւաքելու 15-18 տարւան յետնեալ տուրքերը -- եթէ իրապէս գոյութիւն ունին, ինչ որ դժուար է հաւատալ -- բայց այս անգամ պաշտօնեաները ուղղակի Վարինէն եկած են, գանձելու համար զինւորական տուրքի մեծագումար «հէվալէ» մը, որոշմամբ Տրապիզոնի կուսակալին: Ոստիկան հաւաքիչներու ներկայութիւնը արդէն բաւական էր ահ ու սարսափ ձգելու հայ գիւղացիներուն մէջ: Գափու-Գայա, Գուրշուկու, իր շրջակայ բոլոր գիւղերովը ենթարկեցան սոսկալի աւարառութեան, պաշտօնապէս և բացարձակ լքութեամբ կատարեցին կողոպուտը: Դեռ կալերը չսկսած սկսեցին ծախել խեղճ գիւղացիին բոլոր ունեցածը, եզը, կովը, գոմէշը, ձին և ըն քշեցին Չարշամպայ, իրական արժէքին կէս գնով և աւելի պակաս հրապարակաւ ծախելով գանձեցին. գիւղացիների բողբոջ, աղերսը, պաղատանքը անլսելի մնաց: Վարգը եկաւ բերքին, կալերը սկսած են, շատեր զրկելով իրենց եզներէն, իրենց կունակներովը փոխարած են արտի բերքերը, ցորենով, եգիպտացորենով, գարիով վարսակով լիքն են կալերը. տենդոտ աշխատութիւն մըն է որ կը սկսի ամէն գիւղի մէջ. կ'ուզեն անյաբ պաշտօնեաներու քսակները շուտ լեցնելով հեռացնել. բայց իրենց ամբողջ բերքը անբաւական է գոցելու դեղին այսքան տարւան յետնեալ պարտքերը. իրենց ամբողջ ունեցածը, սերմնացուն, ձմրան պաշար՝ բոլորովին կը դրափւին ու կը ծախւին շատ պակաս գիններով, թողլով ամբողջ Չարշամպայի հայ գիւղերը անօթի, մերկ և յետին աստիճանի թշւառ:

Աներևակայելի են հարկահաւաններու սրիկայութիւնները. ամէն գիւղ կը պարզւին սրտաճմլիկ տեսարաններ, ծեծ, բանտարկութիւն. «Ինչզըլար, կեալուրլար փարա» կը գոչեն վայրագ դազանները: Ի՞նչ լինէ խեղճ գիւղացին, որո՞ւ դիմէ. յուսահատ, արտասուելով կը խնդրէ մնացեալը յաջորդ տարին վճարելու, բայց միշտ միևնոյն խուպոտ ձայնը՝ «փարա» ճարահատ, քանի մը գիւղերէն պատգամաւորութիւն մը՝ քահանայ մը և քանի մը գիւղացիներ կը վագեն Չարշամպայ, Սամսոն, կը դիմեն տեղական կառավարութեան, խնդրելով դարման մը այս անտանելի կացութեան, կը դիմեն առաջնորդարան, հայ հարուստներու, միջամտութիւն մը յաջողցնելու համար, բայց անօգուտ. ոչ մէկ կողմէն գթութեան ու արդահատանքի ակնարկ մը կ'ուղղւի իրենց. շարթներով հոս ու հոն գարնելէ, դեգերելէ վերջ, դառն յուսահատութեան մը մատուած, կը վերադառնան իրենց գիւղերը: Բայց ի՞նչ պատասխանել ոստիկաններուն, որոնք դեռ գիւղը նստած՝ անընդհատ կը շարունակեն իրենց աւերումները. ասոնց՝ առանց միջամտութիւն մը կարենալ յաջողցնելու վերադարձը՝ աւելի կը քաջալերէ չարագործները, որոնք այս անգամ աւելի լիբը հայհայտներով անարգանքներով կը չարչկեն բոլոր գիւղացիները, փող կ'ուզեն, խօսք չեն հասկնար Վացութիւնը անտանելի է: Ոմանք բազաբ կը փութան անխեղճ վաշխառուներէ 25-30-40 տոկոսով դրամ գըլտելու. ոմանք ալ բերքը յաջորդ տարին յանձնելու պայմանով դեռ չը ցանաւ բերքը կը վաճառեն, հարկ չէ ըսել որ

իր բուն արժողութեան կէս գինէն ալ պակասով, որպէս զի շուտ ազատին վայրագ գազաններու ճիրաններէն, բայց կան դեռ շատեր, որոնք ուէ միջոցով մը չեն կարողացած դրամ հայթայթել, այդպիսիներուն ալ երբէք չեն խղճար տուններնին քանդելու, փլցնելու, գերանները ծախելու համար:

Ահա ճանիկի ներկայ կացութիւնը: Ամբողջ հայ ազգաբնակչութիւնը սարսափահար, ցնորած ապշուածութեամբ կը դիտէ իրերու տխուր յաջողութիւնները, որուն այլևս կարծես ստրկօրէն ընտելացած, ապուշ անտարբերութիւն մը կը ցուցնէ, բայց շատ չանցնիր, տնտեսական այս ծայրայեղ ճնշումը յառաջ պիտի բերէ սոսկալի պայթում մը, ուէ ժամանակէ մը աւելի բուն ու սաստիկ:

Քաղաքներու կացութիւնն ալ հետզհետէ աւելի կը ծանրանայ, տուրքի հաւաքման առթիւ կատարած ծայրայեղ խստութիւններով և անխիղճ բռնաբարութիւններով: Ստոյգ աղբիւրներէ կը տեղեկանանք թէ՛ ամբողջ Աեբաստիոյ և Գաղատիոյ կուսակալութիւններուն մէջ այս օրինակ ծայրայեղ խժգժութիւններ և աւերութիւններ գործածած են, տուրքի համար բանտարկութիւնները այլևս ամէնէն հասարակ իրողութիւններ են, չարժէր նշանակել: Կառավարութիւնը միշտ անմիջական միջոցներու կը դիմէ տուրքը գանձելու, անկարողներու և կամ բացականերու տունները կը դիմեն, տան բոլոր կարասիներուն, ամէնէն անհրաժեշտն անգամ կը գրաւեն ու շատ պակաս գիներով կը ծախեն, կը պատմի, թէ այս պահուստ շատերու ձմուռն պաշարներն իսկ կը յափշտակին, բացարձակ թշուառութեան մասնելով հանուր ժողովուրդը, նպատակը բացորոշ է, նիւթապէս և բարոյապէս ոչնչացնել հայը ամբողջ Թիւրքիոյ մէջ:

Ժողովուրդը յուսահատ՝ օրհասական ճիգեր կը թափէ այս աւերող հոսանքին առաջ, բայց երբէք կարող չէ ձայն բարձրացնելու: Սասունի վերջին կոտորածը անոր ջիգերը գրգռած է, շատ կը վախնայ, մանաւանդ որ ամէն կողմէն ալ կասկածելի տարածայնութիւններ կը լսէ: Զարդի և կողոպուտի լուրերը կը գրգռեն թիւրք ժողովուրդի անյագ ախորժակը, կազմ ու պատրաստ՝ նա յարձակելու նշանին կըսպասէ արդէն հորիզոնին վրայ վաղահաս փոթորկի նշաններ կերակին...

Ընդհանուր ջարդի լուրեր անպակաս են, անցեալ շաբաթ ստուգւեցաւ Տրապիզոնի մէջ պատրաստած ջարդի ծրագիրը, զոր վալին շատ դժարաւ յաջողած է արգելել: Նոյնը պատահած է նաև Արիասոն:

* * *

Մի քանի շաբաթներ առաջ Ռուսիայէն 15-20 հայեր, պարզ, հասարակ մարդիկ, մակոյկով մը յաջողած են Տրապիզոնի կողմերը ցամաք ելնել իրենց հայրենիքները վերադառնալու համար, ասոնց մեծ մասը կրցած է անվտանգ անցնել իսկ հինգը, որոնք իրենց ընկերներէն ետ մնացած էին, անակնկալ վտանգի մը կ'ենթարկուին: Մօտաւոր գիւղերէն մի քանի լազեր, իբր թէ դիպւածով պատահած ըլլան, կասկածելով դրամ կը պահանջեն որ ազատ թողուն: Խեղճերը օձիքնին շուտ մը ազատելու համար, կը յօժարին քանի մը ոսկի տալ բայց լազերը կը պահանջեն նաև հրազեննին, այս բիրտ պահանջումին արժանի պատասխանը կը տրուի անմիջապէս ուժով: Գրեթէ շարժածով, որ գետին կը տապալէ լազերէն մին, որուն կը հետևի սոսկալի կուի մը: Երկու կողմէն մի քանիներ

կըսպաննին, հայերէն երկուքը կ'ընկնին, երկուքը ձերբակալելով Տրապիզոն կը տարւին, իսկ մին բոլորովին անյատ է: Ալլին այս ինչիւրը տեղեկանալով, քննութիւն կը բանայ, երբ կ'իմանայ թէ մակուկավարները յաճախ այս կերպ փախուսաներ դուրացուցած են, ինչպէս այս անգամ, կը բանտարկէ բոլոր ընդհանուր գաբտանները և սոսկալի կերպով կը գանահոծէ (ասիկայ վալին մասնաւոր սովորութիւնն էր եղեր և միշտ շատ մը յանցաւորները ծեծելով միայն կը գոհանայ եղեր): Կը հաստատուի թէ անկարևոր հասարակ մարդիկ եղած ըլլան, որոնք երկար պանդխտութենէ մը վերջ ուզելով վերադառնալ իրենց հայրենիքը և ներս մտնելու համար, նաևահանգիստները եղած սոսկալի խստութենէն վախնալով, ձեռնարկած են մասնաւոր մակոյկով, գաղտնապէս մտնել:

Ն Ա Մ Ա Կ Բ Է Յ Ր Ո Ւ Թ Է Ն

1 նոյեմբեր 1901

Հոս 10 օրէ ի վեր ամէն որ 4-5 մարդ կը պակսի թիւրքերու կողմէն: Խաղաղութիւնը բոլորովին վրդոված է: Կատարեալ անիշխանութիւն կը տիրէ քաղաքին մէջ Տեղուոյ թիւրք կառավարութիւնը երբէք չի միջամտեր: Բոլոր քրիստոնեաները տուններնին քաշած դուրս չեն ելներ իրենց վախէն: Թիւրքերը բոլորովին զինւած են ցերեկն իսկ, իրենց պզտիկ բառ մը խօսող քրիստոնեաները հրապարակի վրայ կը զարնեն աւանց վախի: Ամէն օր, գիշեր ցերեկ պահապան զօրքերը կը դառնան քաղաքին մէջ և երբ դէպքի մը հանդիպին՝ իրենք հեռուէն հանդիսատես կը լինին եթէ հարածողը թիւրք է, իսկ եթէ վարնողը քրիստոնեայ է, անմիջապէս ձերբակալելով բանտ կ'առաջնորդեն և բանտին մէջ ամենաանգութ չարչարանքներու կ'ենթարկեն զայն: Ասկից ամիս մը առաջ կառավարութիւնը թիւրք բանտարկեալները գլուխը գլուխով, գանոնք կը զինէ և արձկել կուտայ քրիստոնեայ բանտարկեալներու գողութիւններ կան, որոնք կ'ըսկսին իրենց առջևը հանդիպող քրիստոնեաներ զարնել: 5-6 քրիստոնեայ կըսպաննին և մաս մ'ալ կը վերաւորւին: Թիւրքերուն կողմէն երբէք վնասուող մը չէ եղած, վասն զի քրիստոնեայ բանտարկեալները առանց պզտիկ մի զէնքի, չեն կրցած բան մը ընել: Կառավարութիւնը յարձակող կամ զարնող թիւրք բանտարկեալները երբէք չէ պատժած, քանի որ ինքն է թիւրքը, քրտուրը և զէնք յանձնողը: Մեռնողները և վերաւորւածներէն մի քանին, որ յետոյ մեռան՝ թաղւեցան գացին անշուք, աննշան:

Վերոյիշեալ դէպքէն 4 օր յետոյ մէկ պահականաւ և թօրբիտօ մը եկաւ փայտէ շինած, իբր քաղքի պահականութեանը համար: Պէյրութի վեճակը շատ աննախանձելի և վատ է: Ամէն օր հաճոյքի համար 4-5 մարդեր կը զարնուին: Կ'ըսուի թէ կառավարութիւնը մտադիր է բոլոր հայերը Պէյրութէն արտաքսել նախ խուղակելով անոնց բոլոր տունները և բնակարանները, այն միակ պատճառով թէ Կ. Պօլսէն հրաման եկած է եղեր որ վերջերս Բեյրութ յեղափոխականներ մտած ըլլալով անմիջապէս ձերբակալեն և ուշադրութիւն ընեն որ

կասկածելի մարդիկ չմտնեն երկիր: Անդրոսին այդ հրամանը մեկնած է հայերը արտաքսել ներկայիս մեջ մտնող երևող հայերէն կրկնակի երաշխաւորութիւն կ'առնեն մէջ մէկ մէջիս ևս առնելով:

Ար լուի թէ թիւրք կառավարութիւնը Փրանքո-թիւրք վէճի առթիւ, ամէն կողմ հրաման լողած է որ Բէյրութի Փրանսական վարժարանի հայ ուսանողներուն անցագիր չտրուի Բէյրութ վերադառնալու և ասոր հետեւանօք անոնցմէ մի քանինքը չեն կրցած Բէյրութ գալ իրենց ուսումը շարունակել:

31 դեկտեմբեր

Թիւրք զինուորներ, որոնք իրենց ծառայութիւնը լրացուցած են՝ օսմանեան Սաստէթ շոգենաւով Եէմէնէն իրենց հայրենիքները կը վերադառնային: Արեւայ թէ ամուխը հատնելով՝ շոգենաւը կը ստիպուի 15 օր Սուէզ սպասել, սակայն այդ բաւ չհամարելով՝ Բէյրութ հասնելուն 10 օր ալ հոս քարանթինայի բռնեցին: Խեղճ զինուորները, որոնք Փոքր-Ասիայի զանազան կողմերէն են, ամբողջ 5-6 տարի Արաբիայի կիզիչ կլիմային տակ մնալով թշուառ ու անօթի՝ մարդկային կերպաբանքէ բոլորովին ելած են: Տարիներով անվճար մնացած իրենց ամսականներուն փոխարէն ձեռքերնին վճարագիր մը տւած են Բէյրութի վրայ, սակայն հոս ալ փարա մը չեն վճարել իրենց՝ աւարկելով թէ դրամ չկայ:

Թւէս երկու օր առաջ, կէսօրէն ետքը, տեղիս կուսակալ Բէշիտ պէյ նաւահանգստի պաշտօնատունը (իման տայիրէսի) եկած էր: Սաստէթի զինուորները՝ մօտ 100 հօգի՝ կուսակալի մեկնելու պահուն կառքին վրայ յարձակելով ձիերուն սանձը կը բռնեն և դրամ կը պահանջեն: Փոխանակ քաղցրութեամբ այս անօթի խեղճերը ճամբայ դնելու՝ կուսակալի թիկնապահներէն Մահմուտ և Էմին էֆէնտիները մտրակով վրանին կը յարձակին և կը սկսին աջ ու ձախ հարւածել: Ասոր վրայ զինուորները կատղելով թիկնապահները ձիերէն վար կ'առնեն և լաւ մը ոտնակոխ կ'ընեն. վրայ հասնող քաղաքային և զինուորական (գանձ) ոստիկաններն ալ փառաւոր ծեծ մը ուտելէ ետքը զենքերնին ալ կը թողնեն ու կը փախչին: Սահայն այս իրարանցումէն օգտուելով կուսակալը կը յաջողի կառքը քառասուքակ քշել տալով փախչիլ: Երբ ժամը 4 1/2-ի մօտերը փողոց ելած էի՝ ականատես եղայ այս կատակերգութեան վերջին արարւածին: Զինուորները կուսակալին կառքը կը հետագնդէին քարեր նետելով և սարսափելի հայհոյալից աղաղակներով իսկ ահաբեկած ոստիկանները՝ զենքերնին ու գլխարկնին թողած՝ ուղքերնուն զօր կուտային ապաւինելու ծակ մը փնտռելով: Այս ժխորին մեջէն կը լուէր ոստիկան արբանիացի Ալի պէյի ձայնը, որ կուսակալին ետեւէն կը պոռար. «ո՛ր կը ձգես կը փախչիս Ալի պէյ, ո՛ր» բայց մտիկ ընողն ո՛վ: Իսկ յարձակող զինուորներէն մէկը կը պոռար. «չորս եղբայր էինք, երբքը Եէմէն մեռան, զիս ալ հօս անօթութեանէ պիտի սպաննէք»:

Կուսակալը սակայն լուռ ու մունջ կուլ տուաւ այս խայտառակութիւնը, զինուորները՝ ոչ մէկ պատիժ չկրելէ զատ, իրենց նպատակին ալ հասան. երեկ քիչ մը ստակ տրւած է իրենց:

Արեւայ թէ հարստահարւած թիւրքերն ալ պիտի սորվին իրենց իրաւունքներուն գիտակցութիւնը ունենալ գէթ... ստամոքսի իրաւունքին:

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Ի Թ Լ Ի Զ Ե Ն

Ալըգան աշիրէթին աղա Օսմանին և Բէնճինար աշիրէթին աղա երկու եղբայրք՝ Պըշար և Ճէմիլը միջև տեղի ունեցած յարատեւ ընդհարումներն մեծ աւերումներ կը գործեն: Այս առթիւ շատ մը գիւղեր կը կողոպտւին ու կ'ամայանան:

Ճէմիլ աղան իր հրոսախմբերու պիտոյից հոգացման համար դրամական մեծ գումարներու կարօտ ըլլալով՝ սկսած է Ղարզանի Եէզիտ քրիստոնէաբնակ գիւղերուն վրայ ծանր տուրքեր բռնաւորել, իբր թէ անկուշտ կառավարութեան տուրքերն չէին բաւել: Այսպէս, ներկայ ամսոյս 27-ին Ուաւսըտ եէզիտաբնակ գիւղէն (70 տնւոր) 11 ոսկի առաւ: Ար Է-2 ալ 0 գիւղէն 20 մէճիտ: Նոյն բռնաւոր Ճէմիլ աղան, Ռնտուան գիւղի տարբեր հասարակութեան պետերէն՝ հայազգի ՕՏան Մուրատեանէն 10 ոսկի, ասորի Իտօյէ Մանտօյէն 6 ոսկի, բողոքական Ղարիպօյէն 6 ոսկի և եէզիտի Միրզայէ Պընալէն 8 ոսկի կը պահանջէ սաստիկ ճնշումի և սպառնալեաց ներքև. Գանձուը միշտ անտարակուսելի:

Օգոստոսի վերջերը Գուպանէ գիւղը (15 տնւոր, Սղերդէն 11-12 ժամ հեռի) կը կողոպտուի իր շրջաբնակ թիւրք Փագինբուրու՝ կրօնական ընթերցումով պարագողներու կողմանէ: Օգոստ. 23-ին Տէն գիւղէն 3 ժամ հեռու Թարազըն կոչուած մարգագետնին մէջ բնիկ տէհեցի Սահակ Մարտիրոսեան անուն հայն հրացանի գնդակ մը կ'ընդունի և երեք օրէն յետոյ կը մեռնի. ոճրագործներն են Էրս գիւղացի Սուֆիէ Տուժօյին տղան՝ Մըհէ և ուրիշ երկու ընկերներ:

Օգոստոս 30-ին, գիշեր ատեն, Բասթաղեցի երեք երիտասարդներ՝ Իսմայիլ պինի Գասրմ, Մալէ պինի Մուսու և Մէհմէդ պինի Իսմայիլ զինեալ Սղերդի հայոց թաղը կոխելով՝ յաջորդաբար ասորի Վորկիս քահանային, հայազգի Պէտիս Թէրճէմանեանի և Ամսէ Ամսէեանի տները կը յարձակին և սպառնալեօք ու ծեծելով դրամ կը պահանջեն, բայց տանուտէրներու ողբ ու աղաղակին վրայ դրացիները կը հաւաքւին, բռնաւորք նկատելով, որ ալ իրենց ջանքն ապարդիւն մնալու կը դատապարտուի, կը թողուն կերթան խեղճերուն մահաւան սպառնալիք կարգալով:

Օգոստ. 31-ին գիշերը թիւրք գողեր կը մտնեն Յովհաննէս Չարագմանին տունը և կը տանին հազար պէլայով պատրաստած նոփնոր երեք ձեռք անկողինները 1,000 դր. արժողութեամբ: Տէրը չափազանց աղքատ է և 1895-ի դէպքերէն իվեր իր ընտանեօք բաց պաւկելով մինչև հիմա հազիւ հազ յաջողած էր իր զաւակաց անկողիններ շտկելու:

Սեպտ. 12. Սղերդի մէջ օրէնք է որ թէ տներն և թէ խանութները մեր Խաչմիրացի տօնին կը վարձին: Ղարձու խանութներն առհասարակ թիւրքերու և մամաւանդ մզիկներու սեպհականութիւնն են: Այս տարի վարձակալութեան գործը շաբաթ մը կանխեցին (նշանակելի իրողութիւն մ'է, որ Սղերդի թիւրքերու բոլոր նշանաւոր տօները, մեր տօներու հետ սերտ առնչութիւն ունին, մեր մեծ պահքն ու Յարութեան զատկէն կը հաշվեն ու կը սարքւին իրենց տօները), մի քանի թիւրք ըմբոստ և անկուտի է շգիտ երիտասարդներ (Ապտէ, Աթօ, Ապաս և Ահմէդ) քրիստոնէաներու բոլոր խանութները ճնշումով, կամ աւելի ճիշդը վա գ ֆ ն ա-

զըրիին թելագրութեան վրայ (որովհետև վագֆն ալ բաւական չափ կունենայ, խանութներու վրայ իրենց ըրած արտակարգ յաւելումներով) իրենք վարձեցին և կրկնապատիկ շահով ու բռնի ուժով 4 ոսկիի խանութը 6 ոսկիի վարձով տւին քրիստոնէից: Հացակարօտ ժողովուրդը մեծ վնասներ քաշեց և անտարակոյս յիտ այսու ամէն տարի ալ պիտի քաշէ այս վարձքին երեսէն: Ի՞նչ ընէ, լուծն յակամայս տանիլ ստիպւած է: Ի սէր Աստուծոյ, կեղեքումներուն ո՞րը թւենք ո՞րը թողունք, անթիւ, անհամար, անվերջանելի են անոնք և եթէ ամէնը զրի առնելու ըլլանք, Աւ ծովը պէտք էր որ մեջան գառնար, որ մեզի բաւեցնէր, այսքան շատ են:

Սղերգի առաջնորդական տեղապահը 50 ոսկիի կիր պատրաստած է, մինչև այսօր կառավարութիւնը կ'ընդգրկմանայ և կ'արգիլէ կիրն ծեծելու գործողութեան, ըսելով թէ «թագաւորն արգիլած է հայոց կեղեցւոյ մէջ ունէ շինութիւն, նոյնիսկ նորոգութիւն»:

Սեպտ. 13. Այսօր արիւնհահեղ կռիւ մը տեղի ունեցաւ Սղերգի մօտակայ Թ. Ը. Լ. Ե. Գ. Բ. շէնքերուն միջև: Մանրամասնութիւնք կը պակսին:

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

«Պ Ր Օ Ա Ր Մ Է Ն Ի Ա»

(№. №. 22, 23, 1, 2)

№ 22. Քրանսիս դը Պրեսանսէ «Իլլեմի» խորագրով առաջնորդող մէջ գրում է.

«Պետերբուրգում, ինչպէս եւ Պարիզում, շատ լաւ տեղեակ են Տաճկաստանի հայ վիլայէթներէ ծանր վիճակին: Վանից Մուշ գնացած ուսու հիւպատոսի առաքելութիւնը վկայում է արդէն, որ պ. Չինովիէվ երկուդ է կրում, մի գուցէ վերսկսին 1895-ի արիւնտա տեսարանները:

... Եթէ հայկական նոր հեկատօմներ ոչնչացնեն մնացորդները մի ժողովուրդի, որի մէջ հրահանգւած ջարդը արել է արդէն իր հունձը՝ քաղաքակիրթ կոչւած կառավարութիւնները չպիտի կարողանան հրամարել ոճիրի կրկնութեան պատասխանատուութիւնից:

... Կոնս Վանուօրֆ ճակատագրապէս իշխան Լօբանովի շարունակողը չէ: Պ. Իելկասէ շատ թէ քիչ պատիւ է վաստակել, նպատակով կրէտական հարցի ժամանակաւոր լուծման... Նա արդէն նախազգուշացրած է թէ անջընթիւ, որոնք չափազանց բարձրաձայն են խօսում եւ թէ իր մօտ արած դիմումներէ:

... Ժամը հնչել է վճռական քայլերի համար...

Պէտք է, որ ոճիրները կանոյ առնեն Պէտք, որ արիւնը դադարէ հոսելուց: Պէտք է այդ՝ մարդկային ցեղի սիրփանքի համար Եւ կրկու միջոց կայ վերջ գնելու այդ սկանդալին Մէկն այն է, որ արդէն յոյց տւի—խնւայի գիւտնադիտութեան իրական ու վճռական միջամտութիւնը: Միւս միջոցը—եւ անհարին կը լինէր խորհուրդ չտալ նրա գործածութիւնը մի ազգի, որը կարող է ապացուցանել, որ եթէ ինքը տւել է բացառիկ մարտիրոսներ, դա նրա ակտիւ արիւթեան պակասութիւնից չէ, եւ որ նա տւել է նաեւ հերոսներ—միւս միջոցը յեղափոխութեան հրապարակ գալն է, որ կը կուէ լուրջ հնարաւոր զէնքերով մի անսնուն թանակալութեան զէնք Սյն կառավարութիւնները, որոնք կը հրամարին առաջին ճանապարհից, կը լինեն ուղղակի պատասխանատու հայկական յուսահատութեան վերագոյն վճիռների համար»:

Պիէռ Քիառ իր «Վիսամսեակ»-ում պաշտպանում է հայկական խնդրի և հայ յեղափոխութեան օրինա-

ւորութիւնը ընդդէմ մի կարգ երիտասարդ թիւրքերի և մասնաւորապէս ԱՏՄԵԳ Բիզայի: Աերջինս, ինչպէս յայտնի է, մոլեռանդ հակառակորդ է եւրօպական միջամտութեան ինպաստ հայերի և նրա գլխաւոր պատճառաբանութիւններից մինն այն է, որ այդ միջամտութիւնը կարող է իբր թէ առաջացնել մահաբերական Փանատիկոսութեան բռնկում և հայերի խմբովին կոտորած: Հայերի համար այդքան «սրտացաւ» երիտասարդ թիւրքին ուսուցանում է Քիառ բազմաթիւ փաստերով, որ «օսմանեան կայսրութեան մէջ ջարդերը հրահանգւել են միշտ իվերուստ և երբէք նրանք չեն առաջացել մահաբերական մասսայի ինքնաբուխ մի շարժումից և որ նրանք, այդ ջարդերը միշտ դադարել են կենտրոնական կառավարութեան ուղղակի սպառնալիքով»...

... Սյն թիւրքերը,—ասում է Քիառ—որոնք ուզում են փրկել իրենց երկիրը, չպէտք է ընդդիմանան, այլ իրենց լուրջ ուժով պիտի նպաստեն նոյնիսկ մասնակի բէֆօրմներին...

Քանի որ ամենաազնիւ եւ ամենաբարեմիտ օսմանցիները չեն կարող միմիայն իրենց ուժով կործանել համըրակաւ թանակալութիւնը՝ պէտք է ուրեմն, որ զրախց գայ փրկութիւնը»...

Միևնոյն համարում զետեղւած են ընդարձակ ու կարեւոր թղթակցութիւններ Տաճկահայաստանից:

* * *

№ 23. Քիառ խօսելով Սասունի վերջին խժգժութիւնների և Քրանսիական պարզամենտում արւած հարցապնդումների մասին, այսպէս է եզրափակում իր «Վիսամսեակ»-ը:

Թէպէտև Սասունում սուլթանի նախամտածած ջարդերը յետաձգւած են, Հայաստանի նօրմալ վիճակը մնում է անտանելի: Իմպալ մահն է թագաւորում յանկարծակի ընաջնման տեղ: Չի կարելի բաւականաճալ խուսափողական պատասխաններով, չի կարելի պատճառաբանել, թէ մերկացրած փաստերը աւագակութեան մէկուսացած գործողութիւններ են: Քանի՞ դիակ է հարկաւոր, որեմն, որպէս զի մի սպանութիւն ջարդի աւելի բարձր աստիճանը կարգւի: Ի՞նչ նոր ապացոյցների պէտք ունին այդեօք, որպէս զի համոզւին, որ հէնց Կ. Պոլսում են յղացիլ խողխողման ծրագիրը... Կ. Պոլսի, Երլըզի մէջ է, որ մարդասպանը պատրաստում է իր ոճիրները: Կ. Պոլսում է, որ պէտք է զարնել եւ զարնել զլին»:

Միևնոյն համարը պարունակում է նաև մահգոյժը «Պրօ Արմէնիայի» աշխատակից՝ պրօֆէսօր Մառիլիէի, ապա միջազգային սօցիալիստական բիւրօյի կոչը և բազմաթիւ թղթակցութիւններ երկրից:

* * *

№ 1. Խմբագրական Դը Ռօբէրտի Proh pudor! (Ամօթ) վերնագրով:

Հայաստանի սուրբ դատը — այսպէս է եզրափակում Դը Ռօբէրտի — այն ժամանակ միայն ազդու կերպով կարող է փաստաբանել Եւրօպայի առաջ, կրք տա վերստին կը գանէ ամօթի կարմրութիւնը, որնա կորցրած է երեսում, երբ թարմանալով նոր սօցիալական դադափարների ու նոր իրաւունքի ազդեցութեան տակ նա նորից կըստանայ «ամօթխածութեան գոյնը»:

№ 2. Խմբագրական՝ Հայր Ալիշան: «Վիսամսեակը» ներւած է Սուրբ Առաքելոց վանքի պաշարման և Անդրանիկի խմբի քաջագործութիւններին:

Համիդի լեզուով — ասում է «Պրօ Արմէնիայի» խմբագրապետը — հայ ֆէդայիները աւագակներ են: Իրենց ժամանակին սերրիական յեղափոխութեան հայգուկները

և և յունական անկախութեան ռազմաբանները եւս որակ-
 ւում էին աւագակ անունով: Փոյթ չէ, քանի դեռ
 միմիայն Մարգարայանն է տալիս այդ անունը այն մարդ-
 կանց, որոնք յունահասարակ մարտնչում են յանուն իրենց
 լքած ժողովրդի, լքած եւրոպական կառավարութիւն-
 ներից, որոնք դաշնակիրներով պարտաւորուած էին նրան
 պաշտպանելու: Բայց եթէ եւրոպական սեւէ պետու-
 թեան շէֆի կամ սեւէ մինիստրի պիտու միտք ծագէր՝
 իւրացնելու Նըլզըզի լեզուն՝ դիւրին կը լինէր ամօթ-
 խածութեան հրահրել նրան և ևարցնել ի՞նչ անուն
 արդեօք պէտք է տալ այնուհետեւ իրեն. Համիդին):

Հետևում է «նոր մեծ վեզիր Սայիդ փաշան» յօդ-
 ւածը՝ Թորթ Գորիսի, ապա թղթակցութիւններ:

* * *

Վիեննայի *Politische Correspondenz*-ին հետևեալ
 տեղեկութիւններն են գրում Կ. Պոլսից Մուշի Ս. Առա-
 քելոց վանքի պաշարման և «Տայ աւագակապետ» Անդ-
 րանիկի քաջագործութիւնների մասին.

«Առաքելոց վանքն ունի սքանչելի, մեկուսացած
 դիրք եւ շրջապատուած է հաստ ու բարձր պարիսպ-
 ներով: Նրա գրաւուած աւանց թնդանութեամբութեան
 անագին գոհողութիւն կը պահանջէր, մի բան, որից խոյս
 էր տալիս կառավարութիւնը: Պաշարման գործը ղեկա-
 վարում էր գեներալ Մէհմէդ Ա. ի փաշա (մու-
 նակ եւ շնորհալի օֆիցէր), որը վերջին անգլերի պատ-
 ճառով ուղարկուած էր Մուշ՝ չորս հետեւակ գնդերից
 բաղկացած ջոկատով: Պաշարման ժամանակ թիւրքերը
 կորցրին չորս զինուորական եւ ունեցան մի քանի վերա-
 ւորներ: Մի հայ քահանայ, որին թիւրքերը զրկել էին
 վանքը («աւագակապետ») հետ լանակցելու համար՝ վի-
 ռաւորեց: Անդրանիկի առաջադրած պայմանները,
 որոնք հեռագրով հաղորդեցին Պոլիս՝ այնտեղից հրահանգ
 ստանալու համար՝ մերժեցին: Անդրանիկը պահանջում
 էր, իմիջի այլոց, մի ապանովարիւր ստորագրութեամբ
 Վալիի, Մէհմէդ Ա. ի փաշայի եւ ներկայ գտնուող անդլիա-
 կան ու ռուսական հիւպատոսների՝ որով չպէտք է այլևս
 դիպչէին նրան ստեղծական հողի վրայ: Այնուհետեւ Մէհ-
 մէդ Ա. ի փաշան ղեկուցեց Պոլիս, որ զօրքերը չեն կարող
 այլևս դիմանալ սաստիկ ցրտերին (մինչեւ 20 աստիճան)
 եւ խնդրեց նոր հրահանգներ: Մինիստրական ժողովը
 գումարուեց եւ զինուորական մինիստրի միջոցով հրաման
 դրկեց Մուշի հրամանատարին՝ անպայման գրաւել վանքը,
 եթէ անձնատուր լինելու կրկին պահանջին մերժում
 ստանայ: Իսկ Անդրանիկը այդ միջոցում իր քանուկինգ
 ընկերներով կարողացաւ զիջելով ձեռքել զօրքերի շղթան
 և փախուստ տալ):»

* * *

Aurore-ի յունար 17 համարում զետեղուած է
 Քրանսիս դը Պրէսսանսէի խմբագրականը «Հերոսներ»
 վերնագրով, որ մի անկեղծ ու ոգևորուած ջատագովումն
 է Ազրիանուպոլսի նահատակների:

«Լաւ է — սուտ է ազնիւ և անզուգական հրապա-
 րախօսը — երբեմն նոր կորով առնել դիտելով հերո-
 սական գործողութիւնները և մարդկանց, որոնք իրենց
 կեանքն են տալիս իրենց գաղափարների համար: Աբդուլ-
 Համիդի զօ՛՛ ժողովուրդների մարտիրոսագրութեանը
 աւելացան չորս զօ՛՛ներ ևս: Երեքշաբթի, 10 դեկտեմբեր
 1901 կախաղան հանւեցին Ազրիանուպոլսի չորս հրա-
 պարակների վայ չորս յեղափոխականներ: (հետևում
 են անունները):»

«Միմիայն խառնուրդը այդ երեք զգուցիւնների ինքն
 ըստինքեան արդէն ուշագրաւ մի իրողութիւն է: Ելլ-
 դըզի բանտարկեալի բռնապետութեան տակ հեծող ժո-

ղովուրդները կը միանան՝ տապալելու համար Աստուծոյ
 Սուերը...»

Ապա «Պրօ Արմէնիայից» քաղելով դէպքի սրտառուչ
 նկարագրութիւնը՝ Պրեսսանսէն շարունակում է.

«Լաւ է՝ յիշեցնել այդ փաստերը նրանց, որոնք արդար
 զայրոյթով ըմբոստանում են այսպէս կոչուած հայկական
 թուրքամոլութեան դէմ: Ազրիանուպոլսում կախաղաները
 մեռել են իրենց պարտքը կատարող մարդկանց հան-
 դարտութեամբ:

«Դա մի նոր ողջակէզ է՝ մատուցուած եւրոպական քա-
 ղաքականութեան ասրուշանի վրայ: Մինչև ե՛րբ արդեօք
 դիւանագիտութիւնը անկարեկիր պիտի գտնուի Աբդուլ-
 Համիդի ոճիրների դիմաց:

«Մեծ գաղափարների համար զօհուած այդ պարզ նա-
 հատակների հանդէպ՝ դուք զգում էք դիւանատներում
 փակուած մեր քաղաքագէտների բոլոր անբուժելի նան-
 րութիւնը:

«Հասկանում էք միևնոյն ժամանակ, որ բացի նրանց
 անօրէնութեան տակ գտնուող ուժերից՝ կան ուրիշ
 ուժեր և ս, և որ վաղ թէ ուշ ժողովուրդները,
 որոնք արտագրում են այդպիսի հերոսներ և որոնք չեն
 խնջում իրենց իրաւունքները պահանջելուց՝ վերջ ի վերջոյ
 պիտի յաղթանակել տան իրենց օրինաւոր տենչանքները:

Ճշմարտն ասած, միակ խնդիրը նրանում է՝ արդեօք
 դիւանագիտութիւնը, որ յիմարաբար խորասուզած է
 ռուսիայի (աւանդամուտութեան) մէջ պիտի կարողանայ
 սթափուել իր լեթարգիական քնից և ժամանակին հանգը-
 նել ընդհարումն ու մեղմացնել փոխանցումը — թէ՛ նա
 պիտի սպասէ մինչև որ յեղափոխութիւնը՝ անհրաժեշտ
 ու անխոսափելի պայթէ և իրագործէ արեան ու աւե-
 րակների մէջ այն՝ ինչ որ կարող էր իրագործուել խաղա-
 դութեամբ...»

* * *

Գերմանական Ռայխստագի անդամ՝ Աւգուստ Բէքէլ
 հաղորդում է մեզ ի պատասխան մեր նամակին՝ որ Ռայ-
 խստագի սօցիալիստական Ֆրակցիան իր վերջին նիստում
 որոշեց՝ յունարի վերջերին կամ թէ փետրարին մէկ
 հռետորի միջոցով հրապարակ հանել Ռայխստագի առջև
 Հայաստանում կատարուած անցքերը:

«Բայց — աւելացնում է Բէքէլ — ագիտացիա սկսել
 այժմ Գերմանիայի մէջ Հայաստանի համար՝ անհնարին
 է, որովհետև սօցիալիստ կուսակցութեան ամբողջ ուշա-
 դրութիւնը, ամբողջ ուժն ու ժամանակը կենտրոնացած
 են ընդդէմ այն ճնշողական միջոցների, որ գերմանական
 կառավարութիւնները ձեռնարկում են առևտրական քա-
 ղաքականութեան աշխարհում: Դրանք բոլորովին կա-
 նում են հանրային հետաքրքրութիւնը...»

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Հ Ս Բ Ց Ա Պ Ն Դ Ո Ի Մ Ը Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն
 Խ Ն Դ Ի Ի Ա Ռ Թ Ի Ի Ֆ Ի Կ Ա Ն Ս Ի Ա Կ Ա Ն Պ Ա Ր Լ Ա Մ Է Ն Տ Ո Ի Մ
 Ն Ի Ս 20 Յ Ո Խ Ն Ի Ա Ր Ի 1902

Թողնելով յաջորդ համարին այդ նիստի մանրամասն
 արձանագրութիւնը՝ առայժմ քաղածօրէն առաջ կը
 բերենք մինիստր Գեղկասէի յայտարարութիւնները
 Ռուանէի նշանաւոր հարցապնդումի առթիւ:
 Ռուանէի տաղանդը և նրա պաշտպանած դատի հա-

մակրելիութիւնը շեշտելուց յետոյ՝ Դելիասէ Հետեւեալն ասաց յիս զարմանում եմ, որ մեր պատուարժան կողմէք ուրիշ բան չի տեսնում Քրանսիայի վերջին գործողութեան մէջ Արևելքում, բայց եթէ միայն նիւթական շահերի հովանաւորում: Օտարը, աւելի հեռատես կամ աւելի արդարադատ՝ աւելի լայն ու բարձր նշանակութիւն է տալիս այդ գործողութեանը:

Պատուարժան պ. Ռուանէ ցաւ յայտնեց, որ մենք չ'օգտւեցինք մեր նաւատորմի ներկայութիւնից թիւրքական ջրերում՝ Հայաստանի հարցը յարուցանելու համար: Ես նոր բան չեմ ասի, պնդելով որ Հայաստանի հարցը, ինչպէս և Մակեդոնիայինը էպպէս միջազգային հարց է, որ Թիւրքիան ստանձնել է Բերլինի Կոնգրէսում պարտաւորութիւններ, որոնց վերաբերմամբ Քրանսիան չի կարող անտարբեր մնալ. նա յոյս ունի, որ պետութիւնները նպատակայարմար կը դատեն իրենց առանձին ուշադրութիւնը դարձնելու այդ պարտաւորութիւնների վրայ: Բայց կապել Հայաստանի հարցը Քրանս-թիւրքական ընդհարումի հետ՝ կը նշանակէր իրաւունք տալ Եւրոպային միջամտելու նրա (ընդհարումի) մէջ—մի բան, որից ամէն կերպ պէտք էր խոյս տար:

Չափազանց ստոյգ է,—ես այդ շեշտեցի դեռ մի քանի շաբաթ առաջ—որ հայերի դրութիւնը այն չէ, ինչ որ Եւրոպան պատկերացնում էր իրեն՝ Բերլինի դաշնագրի 61-րդ յօդուածը խմբագրելու միջոցին... 1894-95-ի դէպքերը մի նոր դրութիւն են ստեղծել և կարելի է հարց դնել՝ արդեօք նրանց վերսկսելը հրապարակ չի՞ հանիլ իրենց բոլոր սաստկութեամբ այն ահաւոր խնդիրները, որ կամենում են հեռացնել խոհեմութեամբ: Ճակատագրական է թուում, որ եթէ ազգաբնակչութիւնները շարունակաբար և անպատիժ կերպով թալանեն ու ենթարկեն եղեռնափորձերի—նրանք իվերջոյ պիտի մտածեն, որ ամէն վիճակ լաւագոյն է, քան այն կեանքը, որ գտնուում է կոտորածի մղձաւանջի տակ:

Ահա թէ ինչու՝ ընդհանուր խաղաղութեան մտահոգութիւնից այլ և մարդասիրութիւնից դրդուած՝ Քրանսիան այս վերջին տարիներում ճիգ է թափել—և պ. Ռուանէ լաւ գիտէ այդ—կանգնեցնել չարիքները, որոնք միշտ աւելի և աւելի պիտի զբաղեցնեն քաղաքագետներին, քանի որ միշտ աւելի և աւելի յուզում են նրանք հանրային գիտակցութիւնը:

Ես արդէն ասացի այստեղ մի քանի շաբաթ սրանից առաջ այն դիպլոմատական ճնշումի մասին, որ մի քանի անգամ մենք գործ ենք դրել Ա. Պոյսում և ուրիշ գործողութիւնների մասին, որոնց ազդեցութիւնը հայերը իրենք խոստովանել և հոգակել են: Վերջին ընդհարումն իսկ Թիւրքիայի հետ առանց օգտի չի անցել հայերի համար, և հայերը իրենք են պնդում, որ մեր, Քրանսիայի ծաւալած կներգիան արգելեց գործադրութիւնը այն սպառնալիքների, որոնք իրենց ասելով վերջին ամառւայ ընթացքում կուտակւած էին նրանց գլխին: Թոյլ տւէք ինձ յիշատակել այստեղ երկու տող Հայաստանի մի հայի նամակից, բուն տեղում գտնուող մի հայի, որը ամենաականաւորներից մէկն է և որի անունը լուր-թեամբ կանցնեմ, չուզեմ յիշել մատնել նրան զայրոյթի ու վրէժխնդրութիւնների: Ահա թէ ինչ է ասում այդ հայը, դիմելով Քրանսիայի արտաքին գործերի մինիստրին.

«Քարգերը տեղի չունեցան, շնորհիւ դեսպանների

ազդարարութիւններին և շնորհիւ դիւանագիտական յարաբերութիւնների խզելուն Քրանսիական կառավարութեան կողմից, որի կորովի ընթացքը ամենազօրեղ տպաւորութիւն գործեց»...

... Պետութիւնների համերաշխ ընթացքը Զինաստանի խնդրում՝ ուր չնայած թիւրքականութիւնների այնքան պատճառներին ու պատրակներին և չնայած այնքան անհամաձայնութիւններին, նրանք կարողացան այնուամենայնիւ միանալ—այդ օրինակը թոյլ է տալիս մեզ կարծել, որ այդպիսի մի ճիգ (Տաճկաստանում միջամտելու) վեր չի լինի պետութիւնների բարի կամքից»

ԱԴՐԻԱՆՈՒՊՈԼՍԻ ՄԷՋ ԿԱԽՈՂ ԵՍՃԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ժընէվի հայ, մակեդոնացի և պուլկար ուսանողները և ուսանողուհիները, եղբայրական սրտառուչ գաղափարով մը միացած, յունուար 4-ին, մասնաւոր սրահի մը մէջ սգահանդէս մը կազմեցին Էտիրնէ կախուղ չորս յեղափոխականներուն (երկուքը հայ) յիշատակը պատուելու համար:

Ժամը 9-ին սրահը լեցուն էր, ամէն ազգի ուսանողներէ և շատ մը տեղացիներէ պատկառելի բազմութիւն մը—մօտ երեք հարիւր հոգի—փութացած էր համակրօրէն մասնակցիլ այդ տխուր հանդէսին:

Սգահանդէսը բացւեցաւ Շօպէնի մահերգովը, զոր դաշնակի վրայ անց հայ ուսանողուհիներէն մէկը:

Երկու հայ և երկու մակեդոնացի պարագային յարմար ճառեր խօսեցան, որոնք ծանրացան ու շեշտեցին մանաւանդ հայ-մակեդոնական սերտ ու համերաշխ յարաբերութիւններուն վրայ: «Մենք, ըսաւ հայ ճառախօսը իր բացման ճառին մէջ, միացած էինք մեր անցեալով մեր գերութիւնով ու մեր թշուառութիւնով, պէտք է որ կուով միացած միանք օսմանեան բունակալութեան դէմ, սուլթաններու բարբարոսութիւնը խորտակելու համար, աս կը պահանջէ մեր ապագան և մեր փրկութիւնը»:

Առաջին ճառէն ետքը հայ երգեցիկ խումբը երգեց «Մայր Արաքսի»:

Երկու ատենախօսներ, մէկը պուլկար, միւսը մակեդոնացի, արագ և արիւնոտ գծերով և փաստերով գծեցին Մակեդոնիոյ շարժման պատմականը, մակեդոնացիներու մասնակցութիւնը յունական ապստամբութեան ատեն և նկարագրեցին Թիւրքիոյ քաղաքական և տնտեսական ահաւի վիճակը: Երկուքն ալ վերջացուցին ճառերնին հայ-մակեդոնական համերաշխ գործունէութեան ներքողը ընելով և սրտագին հրաւեր կարդացին միանգամայն շարունակել կռիւը բունակալութեան դէմ:

Ճառէն ետքը մակեդոնացի երգեցիկ խումբը երգեց մակեդոնական յեղափոխական երգը:

Վերջին հայ ատենախօսը ամփոփօրէն սահմանագծեց Թիւրքիոյ մէջ հայերուն դրութիւնը և համառօտ կերպով հայկական հարցին բնաշրջումը ըրաւ. «Եւրոպայի անտարբերութիւնը, ըսաւ, և եւրոպական դիւանագիտութեան մեղսակցութիւնը, չեն կրնար մեզ արգելել կռիւը շարունակելէ»: Ճառախօսը վերջացուց իր խօսքերը հերոսական նահատակներու յիշատակին յուզած յարգանքը ընծայելով:

Հայ խմբերգը երգեց «Մեր հայրենիք»-ը, որմէ յետոյ ժողովը հետեւեալ որոշումը բանաձևեց.

«Ժընէվի համալսարանին հայ եւ մակեդոնացի ուսանողները, էտիրնէ կախած զօճերուն առթիւ, յունւար 4, 1902-ին հաւաքուելով, իրենց ջերմ համակրութիւնը կը յայտնեն օսմանեան լուսնայտութեան դո՛կ Հայաստանին եւ Մակեդոնիային եւ կը յորդորեն քաջարի մակեդոնացիները եւ հայերը շարունակել համերաշխ կռիւր հատարակաց թշնամուն՝ դէմ ժողովը միաժամանակ իր անկողմ վշտակցութեան արտայայտութիւնը կը դրկէ զօճերու ծնողներուն»:

Այս որոշումը ընդունեցաւ ջերմ ծափահարութիւնով: Օսմանեան աղտոտ եւ արիւնարբու բռնակալութեան զո՛հ երկու դժբախտ ազգերը իրենց ազգակիցներու կախաղանին շուրջը անգամ մըն ալ եղբայրական եւ հաւատարիմ երգումը կ'ընեն, ազատութեան եւ վրէժ-խնդրութեան արիւնալի կռիւր շարունակելու համար սուլթաններու անիծեալ եւ նամբրտ կանաժարութեան դէմ:

Հայ-մակեդոնական այդ սգահանդէսի նկարագրութիւնը լոյս տեսաւ տեղական լրագրերու: Ինչպէս եւ *Aurore*-ի ու *Frankfurter Zeitung*-ի մէջ:

ՍԻՕՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՕՆԳՐԷՍԸ ԵՒ ԺՐՆԷՎԻ ՌԻՍԱՆՈՂՆԵՐԸ

Բազէլում գումարած սիօնիստների կոնգրէսը—ուր ներկայ են եղել դոքտոր Հերցլ, Մաքս Կորթաուս եւ հրէական ցեղի ուրիշ ականաւոր ներկայացուցիչներ— ուղարկել է սուլթան Համիդին յարգանքի եւ համակրութեան մի հեռագիր՝ հրէաներին ցոյց տաւ նրա հովանաւորութեան համար:

Այդ հեռագրի մասին տեղեկանալով՝ Ժընէվի հայ ուսանողութիւնը անմիջապէս ուղղեց սիօնիստական կոնգրէսի նախագահին մի հեռագիր հետեւեալ բովանդակութեամբ.

«Ժընէվի հայ ուսանողական ընկերութիւնը՝ յայտնելով իր ջերմ համակրանքը հարստահարած հրէական ժողովրդին՝ ուղղում է իր խորին զգանքի արտայայտութիւնը սիօնիստական կոնգրէսին այն համակրական հետադրի համար, որ նա ուղարկել է Կարմիր սուլթանին»:

Երկու օր յետոյ ժողովեցին բուլգար, ռուս, լեհ, վրացի, հրէա եւ մակեդոնացի ուսանողները եւ հետեւեալ հեռագիրն ուղարկեցին միւնխոյն կոնգրէսին.

«Բուլգար, ռուս, հրէա, մակեդոնացի, լեհ ու վրացի ուսանողները եւ ուսանողուհիները, համախմբւած դեկտեմբեր 30 Բօնֆանտինիի սրահում՝ որոշեցին յայտնել իրենց խորին արհամարհանքն ու ցատուղ սիօնիստական կոնգրէսին այն ողջոյնների համար, որ նա ուղղել է մեծ դահիճ Արքիւ Համիդին»:

Հայ ուսանողների հեռագիրը հրատարակեց խմբագրական յաւելածով՝ Փրանսիական *Աւորոթ* թերթի մէջ, ինչպէս նաև տեղական թերթերում:

Վ Ե Ր Ջ Ի Ն Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Frankfurter Zeitung-ին հեռագրում են Կ. Պօլսից 22 յունւարի, որ Մուշի սանջակում տեղի ունեցաւ ընդհարում մի խուլ հայ Ֆէրալի ներքի եւ թիւրք ժանդարմի ներքի միջև, որի միջոցին սպանեց մէկ ժանդարմական սպայ եւ վի

րաւորեցին մէկ ենթասպայ ու մէկ զապտիէ: Ֆէրալիների խուլքը անյայտացաւ:

* * *

Միւնխոյն լրագրին հեռագրում են Կ. Պօլսից 22 յունւարի — Վ ա ն ի վիլայէթում արիւնահեղ ընդհարում եղաւ Էէվի եւ Մելան աշիրէթների միջև եւ երկու կողմից բազմաթիւ մարդիկ սպանեցին եւ վիրաւորեցին:

Կ օ չ ա ն գաւառի մօտ (Կոսսօլօյի վիլայէթում, Մակեդոնիա) տեղի ունեցաւ ընդհարում մէկ բ ու լ գ ա Ր հ ա յ դ ու կ ա յ ի ն խ մ բ ի ե թ իւր ք ա ց զ օ Ր ք եր ի միջև, որի միջոցին 10 բուլգար ըսպանեցին:

* * *

Temps լրագրին հեռագրում են Կ. Պօլսից (Սօֆիայի գծով) 23 յունւարի.—Վանից հասած լուրերը ազգարարում են լուրջ ընդհարումների մասին՝ քրդերի եւ հայերի միջև. մեծ թուով սպանածներ են եղել: Զօրքերը միջմտել են:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԱՐԵՒՏՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՆ ստացած է՝

ՄԻՄ. քաղաքից (300 ուղբի) 795 Ֆրանք 75 սանթիմ, ՌՕՆՍՏԱՆՉԱՅԻՑ 240 Ֆր., Թ. քաղաքից Թ. Ա.-ից (100 ուղբի) 265 Ֆր., ՎԻՍՏՓՈՒՄԼՐՆՈՅ Վ. Մամիկոնի միջոցով (57 շտապ) 293 Ֆր., 30 սանթ., ԵԿԵՂԵՑԻՈՒ ուսանողներից 1928 Ֆր. 70 սանթ. «Ռոբուստիկ» տամամասկի ստիւի ՉԻԿԱԳՕՅԻ կօմիտէից (5 ուղար) 25 Ֆր. 75 սանթ., ՓԱՐԻՋԻՑ Ս. Բ. 50 Ֆր., ՓՕՔՇՆՆԻՑ «Միաբան» խմբի 13 Ֆր., ՄԻՆԻՍԵՆԻ հայ ուսանողներից 39 Ֆր., Ռուսաստանի Տ. քաղաքից 15 Ֆր., Կարահիսար-Շարքայից (Երկրորդ) Յուլ. Կ.-էն 10 Ֆր., Կարսիցից (8 մարտ) 9 Ֆր., 85 սանթ., ՌՍԿԱՆՍՏԱՆԻՑ ԷԼ-ի միջոցով 500 Ֆր., 25 սանթ., սիւլին Բ. Ա.-ից 50 Ֆր., «Հայրենիքի» միջոցով ՄՏԱՅԹՐՆ-ՏԱԿՎՈՂԻՑ Ա. մէվլահիստանէն (1 ուղար 50 սեւթ) 7 Ֆր. 75 ս., ԼԻՊԻՑ Ներ-ից 5 Ֆր., ԱՆՎԻՐՄԻՑ Ուն 50 Ֆր., ՊԻՐԵՆԻՑ ՍԵՄԷՆ 5 Ֆր., ՓԻՏՐՈՒՐԻԳԻ կօմիտէից 33 Ֆր., 20 սանթ., ՌՐԱՋԻԼԻՍՅԻՑ Յ. Փ. 50 Ֆրանք: Գումար 4076 Ֆրանք 55 սանթիմ:

ՌՈՒՍԱՆԻԱ՝

ՌՕՍԱՆՉԱՅԻՑ «Իււեան» խումբը ստացած է՝ «Չորս Գանձ» խմբի Կոլտ. եւ Նոյնը. ամսավարները՝ Ջարմայր 3 Ֆրանք, Բարկէն 3, Մուշեղ 4. 25, Արտաւազը, Տիրան, Թռչնիկ, Ալաւաճ 2. 75-ական, «Դեմոկրատ» խմբի Կոլտ. եւ Նոյնը. ամսավարները՝ Ջաւէն 4 Ֆրանք, Հայկակ 3. 75, Վարդաշապ 2. 50, վրանդ 3. 75, Վաւաշապ 2. 50, Լըմիսա 2, Թորգոմ 2. 50, Ծ. Հ. 1. 50, Համակրողէ մը ստացած՝ Պալթայ 4 Ֆր.: Գումար 47 Ֆրանք 75 սանթիմ:

ՆԱԽԱՅՆԱԳՍԻ Կեդր. Կօմիտէն՝

«Խաչաշուն» խմբ. 11 ուղբի, ԱՄԱՌԱՆՈՑԻ հաշից սխաւմամբ յետ մասցած 16, 1898 թ. ՉՈՐԱՓՈՐԻՑ Ս. Ծ-ի ճնոցով 250, Սպարապետի «Իւրծակ» խմբի երեք ամսուս ամսավարներ 6, խմբի միջոցաւ հանգանակում 1. 80, Մ. Նուբար 1, Եւհունի միջոցաւ Թշնամուց 2, Գիօրգի միջոցաւ Հ. Կարո եւ Կասաբ 1, «Մանկակալ» խմբ. 0. 70, ՆՈՐ քաղաքի «Արծիւ» խումբ Կայծակ 3. 10, Ջարէ՛ 3, Արիւնտո Սար 2, Կամաւոր 1, Բլիշան 0. 50, Խուլ Նիկո 1. 50, Հրաշ 1. 50, Բինկու 0. 50, Պիծակ 2, Նշար 0. 40, Զինկէօզ 0. 50: Գումար 305 ուղբի 50 կօպէկ:

ՏԱՊԱՐ Կեդր. Կօմիտէն՝

«Կայծակ» խմբ. 1900 սեպտ. 1901 օգոստ. մէկ տարեկան 180 դահնկան, Նոյն խմբին Նւէր 50, Հաւր 1900 մարտ 1901 սեպտ. 19 ամսական 190, Յակո 1900 դեկտ. 1901 յունվ. փետրվ. 15, «Պատանեաց» խմբ. 90, Ալաւաճ 1900 սեպտ. 1901 սեպտ. մէկ տարեկան 60, Նին հաշիւներէ մասցած՝ Պետոյի ճնոցով Կրպոյէն 20 դահնկան: Գումար 605 դահնկան:

Rédaction du «Droschak», Genève (Suisse)